

Kulturne i duhovne pretpostavke pojavi reljefa

Desetljeća druge polovice 11. stoljeća na tlu Krešimirove države i Lovrine nadbiskupije obiluju podacima koji objedinjuju sliku političke sigurnosti i procvata umjetnosti na razini odgovarajućoj vrsnoći spomenika, što nas poglavito zanima. O tome svjedoči sama brojnost pisanih navoda u trajnome dvojestvu vrela o crkvenim poduzimanjima i kraljevim djelovanjima, jer je nije dostiglo doba prijašnje kao ni kasnije. U tom pogledu postoje znatna suglasja sa stanjima u ostalim zapadnoeuropskim društvima, prema kojima ovdašnje kraljevstvo, podržavano od svoje crkve ni u čemu nije iznimka. Zaključiti se, dakle, može o razbuđivanju svijesti jednog stvaralački plodnog razdoblja koje neskriveno smjera javnom iskazivanju svojih uspjeha, kako se prepoznaje i na samome reljefu s likom kralja.

Budući da se taj zajedno s ostalim pločama iz današnjeg sastava krstioničkoga zdenca splitske stolnice oblikovno uklapa u zrelo 11. stoljeće i nizom potpora veže uz doba Lovrina biskupovanja, zanimljivo je upozoriti na dodirne točke spomenika samog, ali i njegova okruženja s idejnom matricom djela koju sam predložio. Neupitno se one odnose na Monte Cassino kao žarište uzdržavanja podmakle sveeuropske crkvene Reforme, koja - kako pokazujem - mnogo čemu iz tih odjeljaka južnohrvatske baštine pruža više nego uvjerljivo uporište.¹ Pogotovo se to tiče pojava što slijede ozračja utjecaja važnog samostana na politički život i kulturni uzlet pokrajina podložnih latinskim tradicijama.

Pokret za obnovu Crkve pojačao se 1059. godine dolaskom pape Nikole II. rođenog u Burgundiji kao ozemlju Clunyja, na prijestolje Sv. Petra, gdje njegova dvogodišnja uprava ostvaruje otprije tinjajući povijesni preokret.² A još prije, na povezivanju crkve središnjega grada kršćanskog Zapada i nedalekog mu znamenitog samostana u brdima na međi Lacija i Kampanije, poradili su u osobnome prijateljstvu moralni začetnici i duhovni uzdržavatelji većine daljnjih reformskih hujenja. Tako su redovnici Monte Cassina, odavno

¹ Tijek Reforme pregledno: A. FRANZEN, *Pregled povijesti crkve*, Zagreb, 1983., 143-158, a fenomene u njoj važne za stanja u našim krajevima usp. C. H. LAWRENCE, *Il monacismo medioevale*, Milano, 1993., Cap. VI.

² Podrobnije: G. GAY, *I papi del secolo XI e la Cristianità*, Firenze, 1968., 128 i d. F. JAFFÉ, *Regesta pontificum Romanorum I*, Graž, 1956. - Nicholas II. - značajno je da, rođen u Burgundiji, i on bijaše benediktinac - učenik Petra Damianja, sklon struji kamaldoljana već kao biskup Firenze, u pokrajini gdje su oni i nikli. U lancu koji se s njime otvara značajan je podatak da ulaskom u Rim 1059. godine imenuje kardinalom Hildebranda: kasnijeg papu Grgura VII., a kunju oslobada utjecaja cara. Vidi: A. FLICHER, *Storia della chiesa VII*, 1972., Cap. 1-2

pripadajući umnim vrhovima kršćanstva,³ postali prijenosnici djela, pače i graditelji teza reformnog papinstva, zadugo najzdušniji prenositelji svih načela nastojanja Rima za uspostavljanje kršćanskog, politički snažnog Carstva. O tome postoji obimna literatura, no mi se - naravno - okrećemo tek onome što može pomoći shvaćanju jednog spomenika koji nadilazi uvriježena mjerila domaće nam baštine, te nalaže propitivanje svojih osobitosti u višim ili širim krugovima.

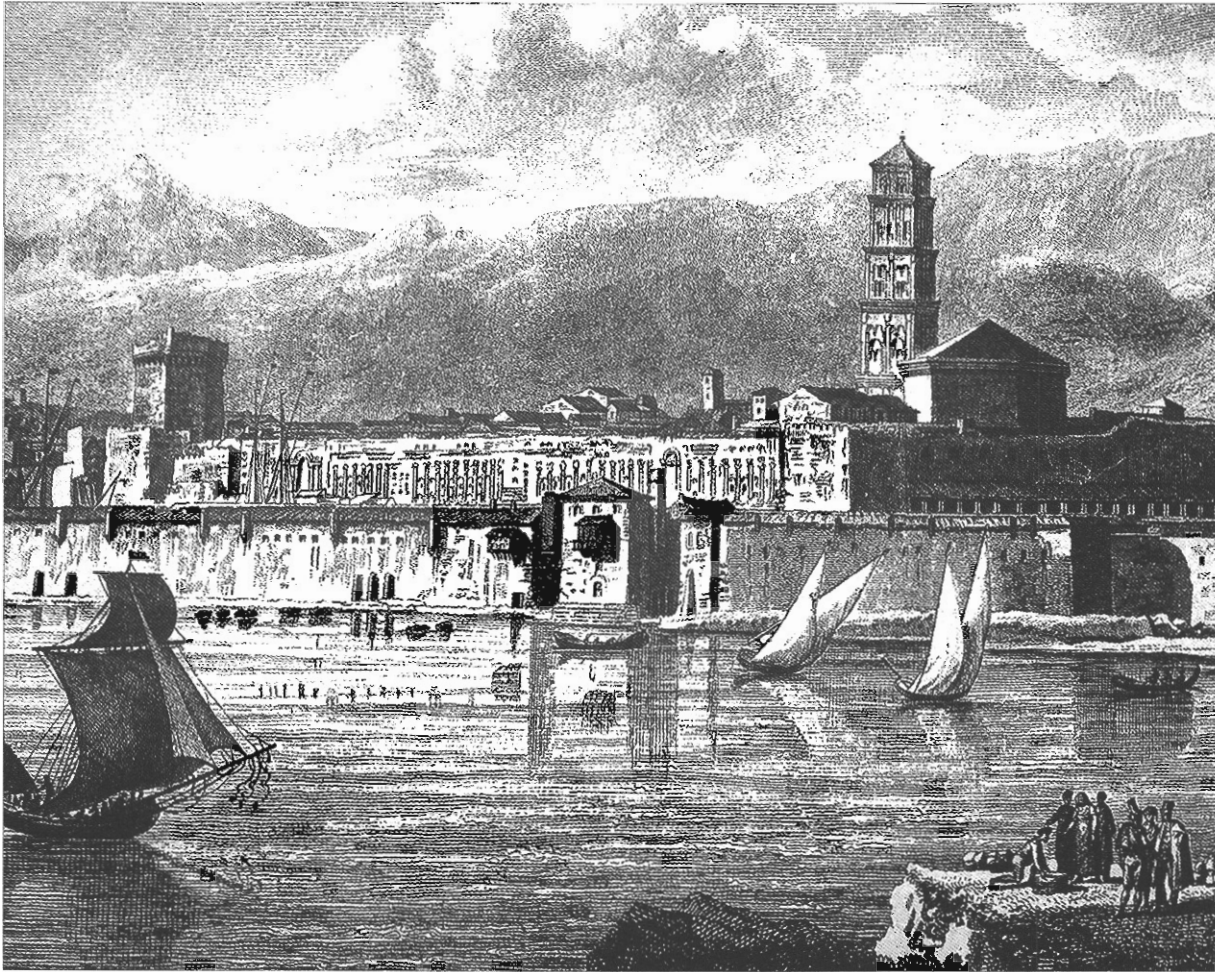
Zato unutar stavki već dodirnutih problema valja naglasiti povezanost samog pape s Deziderijem, prestižnim opatom Monte Cassina od 1058. godine (kasnijim papom Viktorom III. 1086.-1087.)⁴, koji ponukan iz Rima otvara samostan kulturnoj djelatnosti u svrhu vjerske promidžbe pod znakovljenjem probojne Reforme. Zapravo se priključuje nastojanjima ponajboljih snaga napretka u traženju kojega će pojedine ličnosti iz istoga kruga duboko obilježiti kraj stoljeća, a posljedice će dugoročnije odrediti lice europske kulture. Odrazi toga zahvaćaju Dalmaciju dosta brzo, primjereno mijenjajući prilike s kojima pokrajina prestaje živjeti u zatišju bizantske države. Ova, pak, tada iz carskoga dvora ne pokazuje veliku pažnju za istočne obale Jadrana, koje nakon crkvenog raskola Konstantinopolis zasigurno ne osjećaju uljudbeno privlačnim. Ujedno u svojem tkivu, kako nam pokazuje svekoliko naslijeđe, nema dovoljno učinkovitih stranaca kao uzdržavatelja veza koje bi prekratule kulturno biće jadranske zemlje ili pokolebale njezine vlastite tradicije. Tako u životnoj struji, sigurno jačoj od svih političkih težnji, nastupaju zbivanja koja nalaže blizina Apeninskog poluotoka, a još više duhovna obnova pokrenuta iz Rima, koji zbilja postaje pravo središte zapadnoga svijeta vezujući nesmetano i jadransko podneblje u čvršći svoj obuhvat.

U tom kontekstu raskrivaju se kriteriji za procjenu duhovnih struja na djelu, pače i dimenzija njihovih odraza s kojima se očituje političnost promišljanja kao okosnica većine zbivanja.⁵ Zato i raspoložive izvore ne koristimo za ocrtavanje događajne prošlosti s početka ionako ubrzanim ritmom obilježenog razvoja drugog tisućljeća poslije Krista, nego za ogled stanja koja suodređuju likovna izražavanja na stupnjevima našeg čitanja. Gledajući kroz ta svjetla većinu umjetničkih ostvarenja približno istodobnih splitskome reljefu, treba shvatiti kako poglavito ona omogućavaju povezivanja s onodobnim maticama duhovnog mijenjanja latinskih prostranstava. Ujedno, u prosudbama takvih stanja hrvatske baštine i prošlosti zrelog 11. stoljeća - rekao bih - učinkovitima postaju neke činjenice koje su u nas bile zanemarivane čušeć negoli zaslužuju.

³ U Monte Cassinu - već u kronikama 10. stoljeća zvanom *praesantissimum monasterium* (usp. bilj. 19 u pogl. V) zbog utjecaja na društveno-politički život apeninskog juga, razvila se samostanska škola, napajana kulturnim strujama iz Rima i Bizanta, a u stalnom dodiru i s osobito plodnim tečevinama Arapa. Vidi npr. C. LEONARDI, *La spiritualità monastica dal IV al XIII sec. La civiltà monastica in Italia dalle origini...*, Milano, 1987. *Benedictina* 7. 1953., 121-130. Načelno se, dakle, unatoč nedostiznoj koncentraciji djelovanja i uzornoj snazi centra, može govoriti o sintezama kojih se dotiču i južnohrvatski samostani pa tim lakše i razvojni domeni u kulturi 11. stoljeća ponešto čuguju tome središtu.

⁴ Za osvjetljavanje djelatnosti kruga *nadabnutog dijalektikom novog zbližavanja ljudi i naroda* poradi *ostvarenja komunitarnosti po uzoru na Pracrku* (F. ŠANJEK, *Kršćanstvo...*, 1991., 73.) kojemu pripada opat Deziderije i ostale pojedinačno dalje spominjane ličnosti s vrhova crkvene bine, najopširnije: H. E. COWDREY, 1986. Također vidi i H. JEDIN, 1971., 405-407. Valja zamjetiti podatak da Deziderije na jugu Italije obnavlja tipologiju *exulteta* slično impostaciji rimske liturgije, što se moralo dogoditi i u nas uz čvršće praćenje istovjetnih oblika obreda i uvođenje odgovarajuće tiskne opreme.

⁵ O političnosti doba: J. TOUCHARD, *Storia del pensiero politico*, Milano 1972. - posebno našim tezama utjecajno cap. IV. *Il potere pontificio tra gli antichi e nuovi poteri*. Sukladno o međudjelovanju reformskih nastojanja i političkih poduzimanja T. KEMPF, *Potenziamiento della riforma sotto i papi di Lorena-Toscana (1057-1073) Il primo medioevo Storia della chiesa IV* Jaca Book. Cap. XLII.

Panorama Splita s dva ranoromanička zvonika pored katedralnog, Cassas - Lavallée, u 18. stoljeće.

Među podacima koji nude mnoštvo odraza, polazim od onog da prvi rimski legat poslan sa zadatkom prenošenja odluka za uređenje crkvenih ustanova i discipliniranja svećenstva bijaše Majnard.⁶ Njegov tek izbor nipošto nije bio slučajan, jer je dotadašnji opat Pompose, pa knjižničar papinske kurije i najposlije kardinal, bio ugledni pripadnik vodećeg intelektualnoga kruga koji u Rimu izbija na površinu velike vjersko-crkvene obnove. Prethodno imenovan poklisarom za vjerske pregovore u Konstantinopolisu, baš je on obavio 1058. godine u ime pape imenovanje svojeg benediktinskog brata Desiderija za opata Monte Cassina.⁷ Tako u lancu njegovih programskih zauzimanja za uzdizanjem snage Crkve, treba sagledati i dolazak u hrvatske strane gdje se zaputio početkom 1060. godine, nakon boravka s

⁶ O tome D. FARLATI, II. 130. Majnarda naziva *Montis Cassinis monachus*, iako zapada u možda još postojeće nejasnoće s njegovim identitetom. Kod F. JAFFE, 1956., 557, 566, vodi se kao biskup Silve Candide izuzetno uglednog položaja i knjižničar vatikanske palače, prije negoli je postao opatom u Pomposi. (F. ŠIŠIĆ, 1925., 502-505) s kojom je istočnojadranska samostanska zajednica ostvarivala bitne veze. ISTO, 510. Najsređeniji se čine podatci kod: T. SCHMIDT, *Alexander II und die Römische Reformgruppe seiner Zeit*, Stuttgart, 1977., 57-59, 147, sa šire važećim izvodima iz vrela i tim naputama.

⁷ Taj je pak korjenito mijenjao politiku samostana spram svim dobrima s kojima se raspolagalo u korist obnove snage Crkve, pa je među najzaslužnijima za njegovo umjetničko oblikovanje. Na svečanoj posveti Deziderijeve bazilike sudjeluje desetak, u zapisima imenovanih nadbiskupa, s četiri puta više biskupa, te je uz nezaobilazno uvažavanje samostana smatranog impenjalnim, neskrivena težnja za povezivanjem redovničkih zajednica i tijela *svjetovne* crkve u prvoj liniji Reforme. Usp: R. GREGOIRE, *Le Mont Cassin dans la réforme de l'église de 1049. a 1122, Il monachesimo e la riforma ecclesiastica - Mendola*, 1968., Milano, 1971., 21 i d.

papom u Firenzi. Očito je imao zadatak usaditi odluke za daljnji život Crkve ključnog koncila iz Laterana, što postajahu ne samo razlog sazivanju sličnih zborova u stranim gradovima, nego i kažiput poslanikovu djelovanju na tlu istočnojadranske obale.

Naime, za ispunjenje zadatka u pokrajini dotad podvrgnutoj političkom utjecaju i otvorenom uljudbenom zračenju Bizanta, najprije je Majnard, posjedujući nemala politička iskustva, uspostavio dodir s odgovornim i tko zna kako mu naznačenim ličnostima još prije sazivanja najavljenoga zbora. Njegov put, ustvari, kao da poput svojevrstne konačnice oprimjeruje kretanja reformnog vala iz prekomorja prema sjevernom Jadranu pa k jugu do Splita, gdje bijaše tradicionalno najjača crkvena ustanova, kojoj zastupnik rimskog dvora prilazi tek na kraju putovanja. Iz toga neće biti pogrešno zaključiti gdje je ponajprije tražio pristalice svoje misije, dok je oko gnijezda stare nadbiskupije tinjalo stanovito neprijateljstvo spram njegovim inače objavljenim zadacima. Prethodno je među njima - prema nekim izvorima - uključeno provjeravanje Krešimirova prava na prijestolje u vrlo osjetljivim okolnostima, a po sretnom ishodu toga uspostavlja se s njime tijesna suradnja.⁸ U njezinu okviru - može se pretpostaviti - Majnard je pošavši iz Biograda, neminovno makar i neizravno dodirnuo Zadar kao sjedište bizantske administrativne jedinice u gašenju, osluhnuo prilike u Ninu, a možda svratio i u sijelima hrvatske državne moći najbliži Šibenik.⁹ Pritom je, stekavši uzajamno povjerenje s upravom sve čvršće države, posebice imenovanjem novih biskupa, lomio i očekivana protivljenja starinski nastrojenih nositelja vjere.

U istome potezu našao se Majnard opet u Biogradu kad je zacijelo priznati hrvatski kralj u sklopu svojeg uzdizanja nove *civitas* dao privilegije tek osnovanome benediktinskom samostanu Sv. Ivana Evanđeliste. Pri svečanome blagoslovu bazilike oslobodio ga je plaćanja svih poreza i dao mu sudbenu vlast nad svojim podložnicima, sasvim u duhu papine težnje za oslobađanjem crkve od državnih ovlasti. Budući da se na taj način, shodno podukama apostolske stolice, crkvene jedinice inače oslobađalo od davanja svjetovnoj upravi i omogućavalo im određenu neovisnost u vjerskoj hijerarhiji, treba držati da je sve obavljeno po Majnardovom savjetu. To je, dakako, značajno jer se s njegovim dolaskom i stjecanjem povjerenja u posljednjeg Trpimirovića, otvara lanac davanja "kraljevskih sloboda" samostanima, a na to nadostavljaju i odluke crkvenih sabora o plaćanju desetina i tzv. *prvina* biskupskim stolicama.¹⁰ Broj takvih dokumenata iz doba Krešimira IV nadilazi pisane tragove o ostalim vladarima, te ne bi trebalo biti sumnje da se sve ostvarivalo s njegovim pristankom čineći ga privrženim zakonima uvedenima iz Rima: *a parte Sancti Petri Apostoli*, zapravo sudionikom bitnih promjena u području ne samo vjerskoga života.

Zasigurno je tome prethodilo iznalaženje ideološke sloge s najodgovornijima između onih koje je Majnard sreo, te na njih i utjecao bez obzira pripadahu li dalmatinskom ili hrvatskom političko-kulturnom tijelu. Svakako

⁸ Pokušajem opisivanja Majnardova dolaska može se zaključiti da je išao najprije u Biograd, jedinu *civitas* na hrvatskom teritoriju. No u prepletenosti kretanja ne treba za odbaciti ni pretpostavku N. KLAJČ, 1971., 367. da je on i prije dolazio u Dalmaciju. Navodno je hrvatski kralj bio optužen za ubojstvo brata što Majnard ispituje odmah po dolasku i utvrđuje njegovu predanost pravdi. Potanje V. FORETIĆ, 1956., 23-44, te uputnije L. MARGETIĆ, Odnosi Petra Krešimira i pape prema korčulanskom kodeksu, *VAHD LXXIV*, 1980., 219-238.

⁹ Za izvorne podatke ovdje i dalje navedene vidi: CD I, 1967., 64. godine 1060., zatim 68, 74, 77, 78, 98 itd. Vidi i: F. RAČKI, *Documenta*, 1877., 83, 99-1001, s tumačenjima koje mahom prihvaćam prema: F. ŠIŠIĆ, 1925.

¹⁰ Vidi: V. BABIĆ, Hrvatske zemlje u ranofeudalno doba, *Historija naroda Jugoslavije I*, 1953., 203-208.

Unutrašnjost splitske katedrale s crkvom Sv. Ivana u pozadini, Cassas - Lavallée, 1802. godine

je bio nazočan nekim činima koji svjedoče da njihova novog povezivanja pa većina događanja poprma obrise određenog političkog programa kojega papinski legat probija ako i ne nameće. Zato se u ovlastima nadzora što ga obvezatno vrše takvi dužnosnici, nalazeći se izvan domaće hijerarhije a podložni samo vrhovnome rimskom svećeniku, čini vrlo značajnom i svojevrsna provjera samoga kralja uz naputak o pravičnosti njegova vladanja zajamčen iz papinskog okruženja.

U nedovoljno razjašnjenome sporenju oko navodne optužbe Krešimira za ubojstvo rodenoga mu brata Gojslava pri preuzimanju prijestolja, naime, izaslanik je ispitivao glavare rodova prihvativši njihove zakletve prema starim hrvatskim običajima.¹¹ S takvim priznavanjem gotovo simbolički povezuje i višestruko stapanje Krešimirove osobe i države s tijekom razvoja ojačane zapadnjačke zajednice, što je u primorskim gradovima neminovno nalazilo svoju podršku. U kontekstu začinjanja mijena kojima se kroči iz tradicijskih podloga, također se ne čini slučajno da potom pred kraljevom svitom izranja i Lovre iz Osora, još kao otočki biskup,¹² koji očito predodređen za više dužnosti prilazi rukovodećem krugu posredstvom rimskog izaslanika. Već to govori o obimu ne samo želja potonjega za uplitanjem u stanja pokrajinskog života, nego i promišljenih posezanja za ostvarivanjem cjelovitoga plana, koji mora da je imao unaprijed poznate svoje podržavatelje i ostvaritelje u domaćim redovima.

Ritam zbivanja koja slijede uistinu govori o cjelovitome programu podvrgavanja obale sustavu reformirane latinske Crkve. Najradije ga treba shvatiti također kao odgovor, odnosno smišljeni korak usuprot izvjesnome neredu ili nesnalaženju pri povlačenju Bizanta i pojačanom pritisku iz zaleđa. Obavivši, dakle, u priličnoj hitnji s dobrom organizacijom prve zadatke

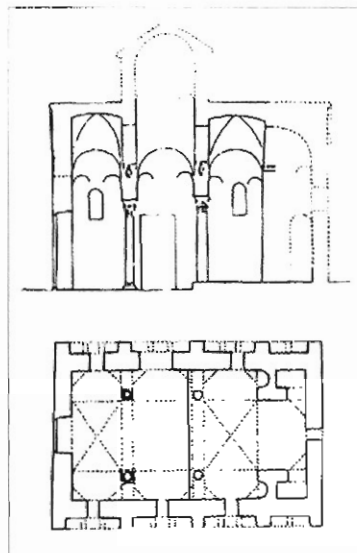
¹¹ Usp. nav.dj bilj. 8. osobito I. MARGETIĆ, 1980, 220-221 R. KATIČIĆ, 1998, 632 itd.

¹² Tada su posvuda postavljeni učeni biskupi poradi održavanja reforme zasnovane na učenjima samostanaca: C. VOGEL - R. ELZE, *Le pontifical romano-germanique du XI - XII siècle, Studi e testi* 226-229, Vaticano, 1963. Takvi su kod nas Lovre u Splitu, Ivan u Trogiru itd. Čini se da ranome dodiru Lovre i Petra Krešimira treba općenito dati veće značenje poradi uvažavanja uzajamnosti djelovanja s rječko dubokim tragovima. U prilog tome ide i spomen toga kralja u baštini osorskog samostana puna dva stoljeća nakon njegove smrti: J. ŠIDAK, *Historijska čitanka*, Zagreb, 1952., 19-21 i dr.

nipošto slučajno na srednjem dijelu primorja, Majnard je iz zadarsko-šibenskog okružja pošao u Split. Tamo je u ranome proljeću 1060. godine predsjedao provincijalnome sinodu, koji je u okviru poslanikovih zadaća bio sazvan poradi sređivanja općih stanja u dalmatinsko-hrvatskoj crkvi po smjernicama reforme,¹³ odnosno prekretnog lateranskog koncila iz proljeća 1059. godine. Zaključke tada donesene protiv simonije i nikolaitizma a osobito laičke investiture (više nego važne za osvjetljavanje prilika u Dalmaciji te poznate u mjeri da ih je suviše ovdje ponavljati), Majnard je odmah odnio u Rim, na potvrdu papi. I ovaj ih je, uz proradu i pristanak s novog koncila u Lateranu, vratio na izvršenje po orvietskom biskupu Teuzu. Tek u toj prilici Lovri je predajom palija omogućeno preuzimanje dužnosti dalmatinskog metropolite - nadbiskupa, shodno odluci prijašnjeg sinoda a uz dobrovoljno (no zacijelo na poticaj i zahtjev rimskog opata obavljeno) povlačenje ostarjelog mu prethodnika Ivana.¹⁴

Dolaskom nadbiskupa Lovre, zadojenog čvrstom voljom za promjenama i svestranim pokazivanjem reformskih postignuća, stvoreni su uvjeti koji vrlo lako izazvaše i modernije opremanje splitske stolnice. Njoj je nepobitno uzdignut ugled osnaživanjem sakralne jezgre i to na Lovrin zahtjev, a s pomoću svesirano naobraženog Adama Parižanina, koji se tu zaustavlja na putu za Grčku. Pritom spremno sastavlja stilistički zahtjevnije inačice legendi o splitskim mučenicima, kao i himne te metričke tekstove njima u počast.¹⁵ Po širini preuzetih zadataka nužno je naslutiti i njihovu liturgijsku obradu, shodno modernome ritusu u koji on, kao i nadbiskup, zacijelo bijaše upućen. Svakako je pridonio jačanju kako hagiografskih osnova tako i obrednog tkiva prostora svakodnevnih Lovrinih službi u kojima uistinu niču neki novi činitelji.

Stoga i vjerujemo da je, valjda također na razini zapadnjačkih posezanja, sve to vodilo k savršenijoj opremi svetišta u okviru onih zahvata o kojima rijetko punim ustima zbori crkvena povjesnica.¹⁶ Njih je pothranjivala, sljedno stečevinama reforme i gospodarski sve jača sposobnost sve sredenije nadbiskupije, a probijali su se i novi nazori o kojima je ovisilo cjelovitije uređenje unutrašnjosti crkve.¹⁷ Ono je sadržavalo drugačiji odnos dužnosnika pa i puka prema povjesnosti sredine, nadasve cijeneći i utiranje neovisnosti urbanih društava s kojima se posvuda sa uzletom 11. stoljeća, omogućava jačanje kako njihove samosvijesti, tako i prestiža na vjerskim osnovama.

Presjet i tlocrt crkve Sv. Lovre u Zadru (P. Vežić).

¹³ Usp: F. ŠANJEK, Religiozni i socijalni aspekti Grgurovske obnove u Hrvatskoj, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata I*, 1988., 132-145, te šire: A. FLICHE, *Le réforme grégorienne I-III*, Louvain, 1924-1937. Od osnovnih procjena važnosti prijenosa lateranskih odluka: L. KATIĆ, *Pregled povijesti Hrvata*, Zagreb, 1938, 43-44, opširnije: G. NOVAK, 1978., 64-70, S. DRAGOŠEVIĆ, 1964., gl. IV i d., N. KLAJČ, 1971., sa širim prikazom prilika pogl. VII-VIII.

¹⁴ O nadbiskupu Ivanu: D. FARLATI, III, 127. i d. Imenovanog umjesto Dabrata, posve problematična ponašanja, dobro ga karakterizira F. ŠIŠIĆ, 1985., 124, kad opisujući stanja prije Krešimira spominju papinog delegata istog imena koji je 1050. godine *sazvao crkveni sabor sa zadaćom da pretrese život cjelokupnog dalmatinsko-hrvatskog svećenstva...* Razabire se da je, inače vrlo škrti, nadbiskup Ivan zapravo dotaknut Reformom već time, a pogotovo svojom djelatnošću (usp. bilj. 16). U tom smislu o njemu je cjelovitije pisala i N. KLAJČ, 1985., (III. Reformni Rim na istočnoj obali Jadrana do pontifikata Grgura VII 1. Početak reforme: uklanjanje nadbiskupa Dabrata; 2. Splicanin Ivan, prvi reformni nadbiskup provodi zaključke lateranskog koncila u Dalmaciji), 162-169.

¹⁵ Vidi i: R. KATIĆIĆ, 1998., 277 i d. s tumačenjem i starije literature.

¹⁶ O promjenama izvršenima u katedrali izvještava D. FARLATI, I, 738, III, 238, 387 itd.

¹⁷ O gospodarskim prilikama i posljedicama u tijeku crkvene reforme: C. VIOLANTE, *Aspetti economici e sociali della vita della chiesa, Cultura e storia* 8, Milano, 1972 (za 11. stoljeće 325 i d.). D. B. ZEMA, *Reform Legislation in the Eleventh Century and its Economic Import*, *The Catholic Historical Review* XXVIII, 1941., 16-38. Glede uspostave centralističkog uređenja dalmatinsko-hrvatske crkve upravo s Lovrom na čelu značajno je da je u znamenitom *Evangelium Spalicense* nalaze svečana obećanja poslušnosti biskupa svojem met-

Unutrašnjost crkve Sv. Loure u Zadru.

U takvim okolnostima - već smo isticali izvješće ljetopisca - nadbiskup je odao majstore na učenje u daleke pokrajine poznate po predajama raskošnog likovnog oblikovanja. Nema sumnje da je i svoj glavni obredni prostor kanio i uspio pripremiti za službe koje su rasijavale poruke svestrano jače od dotadašnjih. Tim lakše je u njima primao ličnosti bezuvjetno zahvatne glede novih postulata oko uređaja oltara, te predsjedao skupovima koje su pratili svečani obredi suvremenijeg ustroja. Povrh toga, trebali su im češće biti nazočni viši uglednici iz državnih svjetovnih, a i stranih crkvenih redova, dok je nadbiskupija otvarala vrata hrvatskim i prekomorskim dostojanstvenicima, vezanima uz uzdizanje bogoštovlja kao i promicanje Reforme postavši živom pozornicom temeljnih povijesnih događanja. A ona su se kretala putem posvemašnjeg objedinjavanja ako ne baš i poistovjećivanja vjerske i kulturne *Renovatio*.

Zbog toga nam preostaje posebno sagledati što je sve moglo suodrediti njihove oblike i sadržaje. Već u dokidanju osobnih sloboda, npr. odijevanja ili kretanja, nadasve privatnog boravljenja, njih se po mehanizmu međusobnog nadzora vezivalo za uredbe zajedničkog življenja i djelovanja, o čemu i u dalmatinskim spisima ima govora.¹⁸ U pravilu se njima za službu pirskrbljivahu veći prostori oltarnih odjeljenja poradi pojačanih skupnih obreda, dok su dnevno umnožene dužnosti oko oltara obavljali po ugledu na kršćanska tijela iz apostolskih vremena što se svemu nametahu uzornima.¹⁹ Tim zakonima bijahu izložene samostanske crkve, iako su ih u mnogome slijedile sve kongregacijske, namijenjene puku i svećenstvu, pa je s obzirom na širinu tih i takvih zalaganja neipunjeni zadatak naše struke da razvidi posljedice u ukupnoj građi likovnog stvaralaštva, svim raskošnim djelima umjetnog obrta u riznici stolice, a posebice u slojevima kamenog namještaja.

Neodložna su k tome saznanja kako ondašnji život našeg uzorja ispunjavahu znatnija društvena pomicanja i u pitanjima crkvenih predaja, što se također čini važno ukupnome tumačenju reljefa kojem je regalna tema nepobitna. Očito su iz Rima donošene promjene doživljavale znatnije otpore čak unutar gradova, pa valja spomenuti koliko su ti, na svoj način sukladni onima koje diljem zapadnoga svijeta izazvaše politički program Henrika II na početku stoljeća.²⁰ Također je na toj liniji promišljanja neprijeporno da su se na tlu Dalmacije neposredno povezane s Hrvatskom, posve slično kao u njegovu svetom Rimskom carstvu, na strani Reforme udružili poglavari crkve i države kao najmoćniji činitelji društva. Oni su u težnji za jedinstvom djelovanja suzbijali prežitke prošlosti, te u većini njegovih ishoda pronosili široku promidžbu napretku pod koju se može podvesti znatan dio umjetničkog rada.

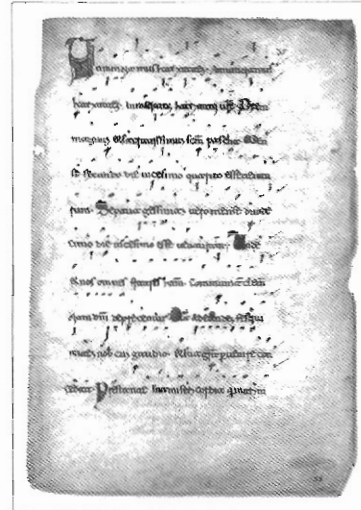
ropoliti, što započinju u njegovo vrijeme pa su mu prva i naslovljena u znatno starijoj knjizi otada rađljenoj za slične zakletve: CD I, 100. Vidi i R. KATIČIĆ, 1998., 530-532. Čini se razumljivo da i taj čin krije specifično živi osjećaj prema povijesnosti ustanove, što je na obzoru iste kulture mogao izazvati ili dopustiti prikazivanje živućeg vladara na crkvenom namještaju.

¹⁸ Usp: J. DELIĆ, La disciplina del clero nei Concili di Spalato nel X e XI secolo, *Medioevo e umanesimo* 49, 1982., 219-235. Tu se preustrojavaju i širi kolosijeci provincijalnog života. Usp. S. ANTOUJAK, 1994.

¹⁹ O načelu pridržavanja reda apostolskog pri ustrojavanju katedralnih zborova s kojima se, između ostaloga, prikraćuju mogućnosti privatnog ponašanja svećenika protiv kojih je Reforma iz samostanskog čudoređa ustala, te sl.: Ch. DEREINE, La "Vita Apostolica" dans l'ordre canonial du Xe au XIIIe siècle, *Revue Mabillon* 51, 1961., 47-53.

²⁰ O Henriku II. s kulturnoloških motrišta: *Enciclopedia dell' arte medioevale* VI, Roma, 1995., 554-555. Uz njegova vladarska ponašanja vezuje se teza *imitatio sacerdotii* u pojedinim stakama dvorskog ceremonijala, to više što je s trajno pokazivanom sklonošću za vanjski dekori, ali i za bogato darivanje crkava osobno opravdao uvriježeni naslov zapadnjačkoga vladara kao *defensor ecclesiae*. Vidi: E. H. KANTOROVICZ, *Deus per naturam - Deus per gratiam*, *Selected Studies*, New York, 1965., tako da se analogije čine neotklonjivima.

Dobar primjer tome u povijesti kršćanskih država spram papinstvu pružio je upravo Henrik II. Tim više se u društvu koje se svjesno hranilo idejnim usporedbama, ne samo zbog provjera svojih pravorijeka i razvojnih usmjerenja, moglo iznaći razloge preuzimanja i određenih ikonografskih obraza, čak i alegorijskih slika koje je iznjedrila ideologija njegova vladanja.²¹ Ona koja je - kako je već rečeno - jugu prinijela zasade otonske renesanse, te se pretopila s kulturom beneventane radi obrane prostorne jezgre na granicama gdje Henrik II. poduzimao svoje ratne pohode. Nema nikakve sumnje da se i toga laćao s uvjerenjem o potrebi uzdržavanja jedinstvene cjeline one Europe koju je politički bio zacrtao, ali i kulturno osmislio Karlo Veliki, te će zbivanja na njezinim rubovima zadugo odavati odnose prema njihovim idejama i zasadama. Pritom u jeku Reforme, naravno, više nego značajnim biva doticaj legata rimske kurije koju s poduzetnim dalmatinsko-hrvatskim nadbiskupom, inače benediktincem kamaldoljanske grane, kao i duhovno mu - ne samo po našem viđenju - srodnim Petrom Krešimirom, što uz sudjelovanje benediktinaca ostaje u vrhu stapanja onih idejnih stremljenja iz kojih izrasta i ovdašnje tumačenje reljefa.

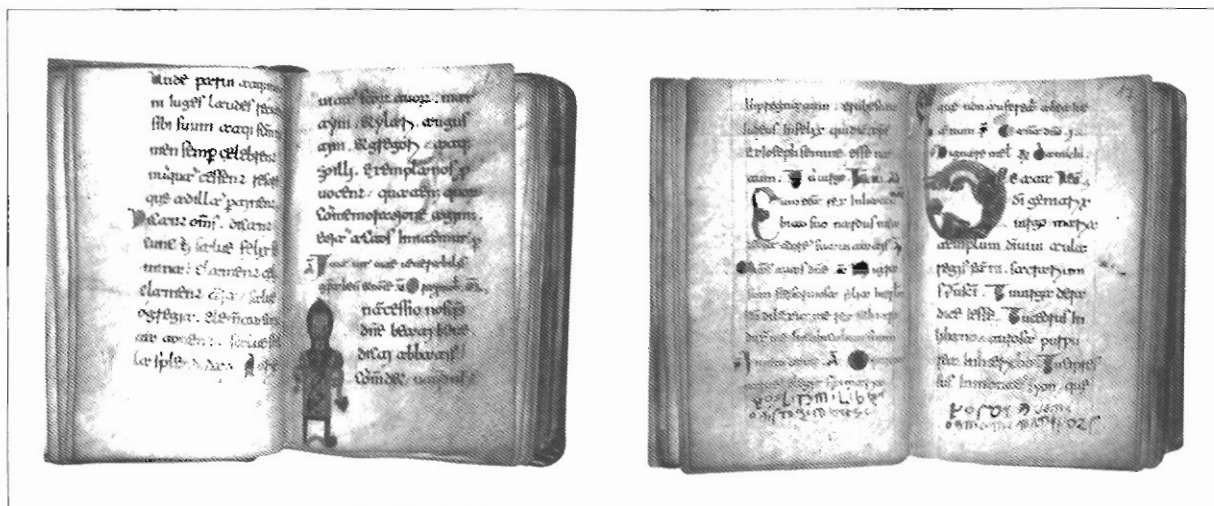
Beneventanski wandelstiar u kojem je exultet s pozdravom "našem kralju", Osor, oko 1070 godine, Bibl. Vat.

Međutim, poradi utvrđivanja dalmatinsko-apeninske veze koju ističemo tražeći moguće uvjete pa i izravne podstreke jednog idejno više nego složenoga kiparskog djela, uputno je naznačiti kako možebitno njegovo povodenje za grafičkim uzorcima također nalazi moguća objašnjenja u sklopu podudarnih društveno-političkih zbivanja.²² Posebice onih kojima se nisu protivile težnje crkvene Reforme, nego ih je sa svoje strane duhovno ona jačala, dok je uz poštivanje lokalnih dosega i običaja posezala jedinstvu mišljenja i djelovanja. Pritom je, bez obzira na kakvoću i količinu učinkovitih prijenosnika, u igri vođenoj početnim uvažavanjem samostanskih tijela i redovničkih nazora, ionako bilo činitelja isuviše važnih da bismo srodnosti smatrali slučajnima ili ostali pred njima ravnodušni.

No, kako većinom oni nisu neposredni predmet bavljenja povijesti umjetnosti, ne preostaje nego nabrojiti ih u nizu iz kojeg se luče nezaobilazne srodnosti kulturnog posezanja među politički uglavnom nepovezanima, ali stvaralački u mnogome srodnim krajevima u *patrimonium Sancti Petri*. Vrednujući te povijesne činjenice i podatke s obzirom na značaj i značenje splitskog reljefa, dakle, ne može se mimoći da se početkom drugog tisućljeća na istočnu stranu Jadrana plodno protezala liturgijska praksa rimskog obreda, istovjetna onoj u zavičaju beneventane. Iako ne bijaše jedina i isključiva, naravno, postala je pretežitom zahvaljujući benediktincima koje je najviše podržavala i crkvena vlast i politička uprava. Zato su istim pismom sačinjene brojne rukopisne knjige crkvene namjene, poglavito one za obred-

²¹ Kronican bilježe sklonost toga kralja, zaslužnog donatora umjetnosti, za ceremonijal, pri čemu uzdiže u umjetnosti klasičnu tradiciju te daje prednost svjetovnom čimbeniku po starorimskom uzoru. Svakako se od njega tom linijom uz kraljeve veže i pojam *rex iustus* kako izričito piše. P. E. SCHRAMM, *Das Reform Papstum: Kaiser, Könige und Papste III*, 1970, cap. 3 - 120, 179 i d., pa su i naša osvrta na njegove djelokruge bila neminovna. Poradi daljnjih razmatranja ne možemo zanemariti podatak da skulpturalni prikaz Henrika II., (kralja koji navješta fenomene kakve osvjetljavamo u zemlji Petra Krešimira), u Niedernburgu kako predaje papirus o osnutku opatijske Tassilo 1010. godine ostaje jedan od stajli tovrskih u Europi ali nije sigurno da je prikaz suvremen događaju.

²² Vidi šire M. BRANDT, 1980., gl. 1, 3/XII. Uspostavi veza vrlo nam se uputna čini opaska (ISTO, 150-151) da su Langobardi bili od sredine 8. stoljeća na neki način nasljednici ravenatskog egzarhata, očito pruženog na obje strane Jadrana. Beneventansko njihovo vojvodstvo sudjeluje pak i predvodi niz procesa koji se dotiču hrvatskih obala: trajno drži vezu s Rimom, pruža otpor Saracenicima, pri čemu se oslobada Bizanta koji mu uz trajni pritisak ipak kasnije povremeno opet nameće vrhovništvo itd. 321-334

Zadarski brevnjar opatice Vekenege, Zadar - oko 1075. godine, Budapest.

no pjevanje.²³ Objavljeni ulomci ili odlomci poput knjižnih *exulteta* iz Zadra i Osora, te drugi liturgijsko-glazbenog sadržaja iz tih gradova kao i iz Splita, Trogira, Dubrovnika, Šibenika i dr., ključni su povod promišljanjima rečenoga smjera. Osim množine koja još nije sva ni iznijeta na svjetlo dana, svakako su važne podudarnosti njihovih obilježja, ovisno o vrstama koje nose u naslovima. Stoga valja očekivati podrobnije njihovo smještanje u kulturne okvire Dalmacije zrelog 11. stoljeća uz traženje suglasja s likovnim spomenicima obredne namjene i naravi.

Po onome što se u tome pogledu doznaje iz bolje obrađene građe Beneventa i drugih prekomorskih središta,²⁴ vjerojatno neće biti preuzetno upozoriti barem na neke dodire koji naznačuju dalekosežnije zaključke. Iz pukoga pak opreza navodim ih s posrednim usmjerenjima, mahom u obliku upita, smatrajući da svaki treba još višestranu razmatrati. Svejedno držim da primjerični nalazi svezaka i listova notnog pisma nastalih u južnoj i srednjoj Italiji prije uvođenja gregorijanskog koralnog pjevanja,²⁵ dopuštaju mogućnost dodira ili prihvata kako sadržaja tako i svezaka pravnih knjiga iz više-manje istih izvora.

Čak ako i ne pomišljamo na preuzimanje nekih pojedinačnih od tih rukopisnih, u pravilu ilustriranih tvorevina, određeno ugledanje na tipske uzorke prepoznajemo u mjeri koju otkrivaju istovjetne podloge njihovih duhovnih poticaja u susjednim krajevima. Daljnju razmjenu tovrskih iskustava odavaju suglasnosti zakonskih normi iz povijesnog prostora langobardske i starohrvatske države, potom srodnosti u diplomatskim formulama raznošenima posredstvom učenih benediktinaca. Time se zbroj doticaja još ne završava, jer je isto tako s pravom upozoreno i na preuzimanje obreda čak državnih svetaca iz ne baš prvog susjedstva.²⁶ S tih bi razloga lakše bila

²³ O njihovoj brojnosti usp.: S. TUSKAR, *Počeci hrvatske glazbe, Hrvatska i Europa I*, Zagreb, 1997., 562 i d.

²⁴ Usp.: Th. FORREST KELLY, *Esthétiques et rituels des cathédrales d'Europe I*, London, 1999.

²⁵ Vidi J. ANDREIS, *Music in Croatia*, Zagreb, 1982. Izravnije dodire s beneventanskom liturgijskom praksom inače odaje i običaj lauda (vidi bilj. 65 u pogl. VI) tj. poklika u slavu živućem vladaru, zacijelo usaden u dalmatinsku tradiciju a osvjedočen u 11. stoljeću, kad je takvim izričajima stvoreno pogodno tlo i ujedno se razvijala kultura svekolikog bilježenja stvarnosti života. R. KATIČIĆ, *Jezik i pismenost. Rano doba hrvatske kulture, Hrvatska i Europa I*, 1997., 357. - Usp. dalje.

²⁶ Tim su tvrdnjama uputna kazivanja E. MARGETIĆ, *Antika i srednji vijek. Studije*, Rijeka, 1995. Posebice o langobardskom pravu, 119 i d., te o zajedničkim kasnoantičkim korijenima toga kao i franačkog prava na koje se masljanje ono hrvatsko već iz doba narodnih vladara. Na istop liniji tadašnja osvjetlovanja pojavi kulta sv. Bartula na našem tlu: N. BUDAK, 48/V., iznaji u osobito uvriježenom nje-

objašnjiva moguća nadahnuća izuzetnome reljefu u zbornicima langobardskih zakona s talijanskoga juga, odakle je nedvojbeno usvojen i običaj uporabe *exulteta* u dalmatinskim crkvama. Kako je u njihovu okruženju istodobno zabilježeno pjevanje lauda s izravnim pozdravima "našem kralju" (navlastito Petru Krešimiru u Osoru!),²⁷ nameće se objašnjenje da je sve to činilo izvorni okvir našem reljefu kao najmonumentalnijem fizičkom oprijemljenju određenih običaja. Budući da smo mu uz ikonografiju sročenu po kriterijima Reforme i najbliže oblikovno ishodište našli u beneventanskom okružju, bit će više nego važno spoznati te križaljke.

S prostorom iz kojeg je potekla većina preostalih tragova i dokaza beneventanske liturgije na hrvatskom primorju, kulturna su suglasja višeznačna. Držimo tako na umu da je ona sprovedena po rimskome, u biti najstarijem jeruzalemskome redu, ali u doba najjačih proboja nije suzbijala održavanja regionalnih ili lokalnih predaja. Nije li, dakle, u tome i opravdanje bilježenju obreda na grčkom jeziku dok se razbudio i onaj na starohrvatskom ili crkvenoslavenskom.²⁸ Bitno je k tome da ni apostolska stolica nije strogo određivala isključivu službenost latinskoga, pa i splitski sinod 1060. godine ne zabranjuje svećenicima službu na domaćem jeziku, iako ih obvezuje na poznavanje latinskoga.²⁹ U tim i takvim pojavama svakako ne otkrivamo uvriježeno miješanje raznostranih utjecaja u graničnim sredinama, nego uslojena zbivanja koje je Reforma dopuštala da bi iz različitosti djelovanja učvrstila svoja idejna jedinstva zapadnjačkog crkveno-vjerskog tijela pod političkim vodstvom Rima.

Upravo je tome poslužila jedna od najznamenitijih knjiga iz benediktinskih knjižnica: *Montekasinski Evandelistar*, jer je tamo prikazani Henrik II. bio prvi prigrlio reformni pokret iz Clunyja zajedno s tadašnjim papom Benediktom VIII. (1012. - 1024.). On je poduzimao prve zabrane bračnih veza svećenicima i ostalih nepoćudnosti kojima se počela opirati Sveta stolica poradi obnove morala pa i ugleda. Zato je - između ostalog - papa iziskivao ispomoć iz daleka, čak od kralja kojega zauzvrat kruni u Rimu dodjeljujući mu kasnije i naslov zapadnoga cara, a ovaj opet traži i uzvraća podršku moćnih redovnika na strateškome mjestu Monte Cassina.³⁰ Pri saplitanju pak prvih zasada koje svaki činitelj tog povijesnoga tijeka nosi, mora se naznačiti kako su kršćanskome jugu prinesene stečevine otonske renesanse okušane

govu slavljenju u Beneventu, odakle se ono uistinu širilo do 11. stoljeća: D. H. FARMER, *The Oxford Dictionary of Saints*, 1983., 30; L. REAU, *Iconographie de l'art chrétienne III*, 180-184.

²⁷ Odavno u Osorskom evandelistaru, tj. njegovom *exultetu* uočena rečena pohvala: V. NOVAK, 1957., 47-48, redovito se vezivala uz Zvonimira dok A. BADURINA, *Izdanja HAD* 7, 1982., nije predložio dataciju u doba oko 1070. godine. To je učvrstio L. MARGETIĆ. O nekim vrelima hrvatske povijesti: 11. st., *HZ XLII*, 1989., 133, te se uvjerenje definitivno mijenja u korist Petra Krešimira s razložitijim osmišljavanjem njegove vladavine na Jadranu. O tome također nav., *Rano doba hrvatske kulture. Hrvatska i Europa I*, 1997., 561-562.

²⁸ Spominje to i TOMA ARHIĐAKON, *Kronika*, 1977., 49. Usp: D. FARLATI, III, 130, pa se problem razrađivao u više studija. Vidi: E. HERCIGONJA, *Povijest hrvatske književnosti* 2, 1975., 73. Šire: ISIT, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb, 1994. Izravno svjedočanstvo uporabi grčkog jezika u obrednim prostorima pruža i polovično na latinskom te grčkom jeziku sročeni natpis znamenitog raspela zadarskih franjevaca: G. GAMULIN, *Slikana raspela u Hrvatskoj*, Zagreb, 1983., Kat. 1. 115. Također: i ono nestalo iz samostana Sv. Marije Velike, kat. 50. Grčki natpisi se upliću i u fresku južne apside katedrale u Zadru: I. FISKOVIĆ 1987., 90.; kao i u njezinu relikvijaru M. GRGIĆ, *Zlao u srebro Zadra i Nina*, Zagreb 1972., 153-155.

²⁹ Vidi CD I, 95-96; N. KLAIĆ, *Izvori*, 1972., 59

³⁰ Henrik II. postaje poglavarom Svetog Rimskog carstva 1014., desetljeće prije smrti, a beatiziran je tek 1146. godine. Usp. H. ROEDER, *Saints and their Attributes*, London, 1955., 153-154. Monte Cassino na izabranom zemljopisnom položaju dosiže slavu poglavito kao mjesto susreta latinske i bizantske kulture, te posebice doticaja islamske preko Salerna. Prema tome je i sa stajališta kulturne privlačnosti razumljivo okretanje zadnjeg vladara iz dinastije Otona, inače znanog darovatelja skupih umjetnina: G. ZARNECKI, *Art of the Medieval World*, New York, 1975., 160-161, npr. katedralama u Aachenu i Baselu

Oton II. s podanicima *Chronik des Otto von Freising*, oko 950. godine Univ. Bibl. Jena.

na polju stapanja sakralnog i regalnog. U međupoljima tih zbivanja može se zapaziti brojnost motiva pogodnih prepoznavanju sličnosti pojava Henrika II i Petra Krešimira IV., što ne isključuje čak i svijesna oponašanja dosta opravdana njihovim položajima i ulogama. K tome se, dapače, mora uočiti kako se Petar Krešimir IV podosta združio s nastojanjima nadbiskupa Lovre u doba za istosmjernu Reformu još odlučnijeg pape Nikole II., a uz znatan udio benediktinaca trajno vezanih uz prekomorje i krajnje privrženih Svetoj stolici.³¹

Upravo su benediktinci bili poluga koja je najistrajnije prenosila vjerska učenja i dobra s jedne na drugu stranu Jadrana, kako pokazuje slojevita dalmatinska baština s kraja ranog srednjovjekovlja. Neodvojiva od kulturnog ozračja beneventanskog pisma i svega što je ono sa svojim djelima davalo i razvijalo, prije svega je dokazala sudjelovanje u kretanjima začimanima iz redovničkih postaja i vjerskih ognjišta južno od Rima. U tom svjetlu osobito se značajnom čini djelatnost znamenitog opata Deziderija, prisnog prijatelja nama ovdje početno važnog opata Majnarda, ali i još šire utjecajnijeg Petra Damianija, inače povezanog s hrvatskim stranama preko osorskog samostana Sv. Petra a proglašenog svecem zbog uzorna života i utjecaja na duhovnost razdoblja.³² Deziderije sam bijaše tijesno u dosluhu s apostolskom stolicom, jedan od prodomijih prelata u naraštaju samog Hildebranda (zaredenog u Monte Cassinu 1048. godine a kasnijeg pape Grgura VII.), koji iz samostanskoga kruga utjecao na politički život crkve osobito podupirući njezin kulturni uzlet u svim granama.³³

Budući da se doba Deziderijeva stolovanja - 1058. do 1086. godine kad ga unatoč osobnom protivljenju biraju za papu - zamjetno poklapa s Lovrinim, nije ih teško po raznim osvjedočenjima prepoznati kao pripadnike iste struje u reformom osnaženoj Crkvi kojoj obojica smjerno traže i nahode vidljive izričajnosti na razini ondašnje učenosti.³⁴ Zato ne bismo smjeli odbaciti mogućnost da je posredstvom Deziderija, dugogodišnjeg opata (od

³¹ H. JEDIN, 1971., 330.; M. BRANDT, 1980., 499-500. O čvrstini druge faze Reforme koju je prvenstveno vodila rimska kurija usp. G. BARONE, *La riforma Gregoriana*, u *Storia dell'Italia religiosa*, 1993., 242-256.

³² široko H. E. J. COWDREY, *The Age of Desiderius*, Oxford, 1983., osvjetljuje nama, dakako, važno doba njegove djelatnosti jer držimo mogućim da je osmišljavanje splitskog reljefa jedan od ishoda prodora iz Rima u kojima učeni opat sudjeluje. To, naravno, u kontekstu neobvezatnog preuzimanja tematskog poticaja i likovnog rješenja iz Evandelistara, nastalog 1022. godine, dakle, u doba prije Majnardovog dolaska i okretanja reformskih učenja Dalmaciji, uz podršku vodećeg intelektualnog kruga tamošnjih duhovnika među kojima i Deziderije zauzima svoje mjesto od šestog desetljeća nadalje. Drugim riječima, izravnih puteva za očitavanje utjecaja prije treće četvrtine stoljeća ne nalazimo i time posredno prikraćujemo vjerovatnost u raniju dataciju reljefa (iskazanu vezivanjem djela uz uže doba prokonzula Grgura). Može se skrenuti pozornost i podatku da je Deziderije 1071. godine osobno po načelima Reforme sudio zajednicu te postao od pape doživotno imenovanim tutorom i defensorom velikog benediktinskog samostana na Tremitima, odakle su se preko Jadrana širile vjekovne veze prema Dalmaciji. Posebno o Pier Damianiju: G. LUCCHESI, i dr. u: *San Pier Damiani nel IX centenario della morte (1072 - 1972)*, 4 vol., Cesena, 1972.

³³ Osim poglavlja kod H. E. J. COWDREY (tal. izd.): *I Epoca d'oro di Montecassino, II. Monte Cassino e Roma verso la Riforma*, vidi i: L. SPEZIALE, *Monte Cassino e la riforma Gregoriana*, Roma, 1991., te C. BERTELLI, *L'età dell'abate Desiderio. La decorazione libraria*, u knjizi: *Monte Cassino, Bisanzio, Roma*, Roma, 1989.

³⁴ Zanimljiv je zapis da je Deziderije slao majstore mozaičare u Bizant kako bi naučili stvarati *l'antico splendore*, što je znakovito podudamo Tominome izvješću o Lovrinu slanju zlatara u Anatoliju (*Kronika*, 1977. 48, 77). Jasno je to polazište ranoromaničkom rječniku u obostranoj baštini 11. stoljeća na Jadranu s usvajanjem nekih kasnoantičkih predložaka. Još nam se čine važniji podatci i mišljenja o *klimi obnove koja je obuzela umjetničko stvaralaštvo* samostana i njegova ozračja za vrijeme stolovanja budućeg pape (pod imenom Viktor na stolici sv. Petra 1086.-1087.) koji je iz Monte Cassina, kao opat od 1058. godine, čak davao programe za *exultet* svitke crkvama južne Italije: *L'età dell' abate Desiderio, Atti del IV Convegno di Studi sul Medioevo Meridionale*, Salerno, 1987. K tome: *Enciclopedia dell'arte medioevale VII*, 1996., 88, bilježi opatove zasluge za oblikovanje, odnosno obnovu oltarne ograde katedrale u Salernu, što postaje znakovitom analogijom našem spomeniku barem u smislu spoznavanja ondašnjeg polaganja važnosti poglavito na te dijelove liturgijskog namještaja.

suvremenika prozvanog "arhandelom redovnika") jednog od najjačih samostana Zapada, do dalmatinsko-hrvatske nadbiskupije došlo nadahnuće sadržaju našega reljefa u bilo kojem obliku, pa makar i dogmatskom podukom upravo iz crkvenog sijela gdje se trajno čuvao i visoko cijenio *Evangelistar Henrika II.* Krug načelnih podsticaja našem reljefu sklapa se s njegovom nazočnošću u benevantskom okružju, kojem bijaše nadležan u crkvenom pogledu još i na Tremitima kao mostu prema našim stranama od pamtivijeka.³⁵ Tu mogućnost otvara u prvome redu visoka teološka naobrazba te liturgijska poduzetnost Deziderija, imenovanog kardinalom, ali i širnije moći njegova utjecaja preko pape Aleksandra II., kojega je on i predložio za izbor da sam izbjegne tu dužnost, pa im povezanost bijaše zajamčena srodnim načinima mišljenja i posredovanja. Kroz sve to - smijemo pretpostaviti - provlačila su se istovjetna politička htijenja kao glavni činitelj objedinjavanja naizgled tolikih raznorodnih polova, to više što je Crkva sama znamenite knjige prihvaćala ne samo kao liturgijsku dragocijnost ili pravnu podlogu životnom ustrojstvu, nego i kao poučnu poruku.

Za veze među umjetninama koje smatramo plodovima tih nastojanja, dakle, predu se osjetljiva povijesna tkiva možda prožeta sviješću o srodnim ulogama dvaju suverena u razdvojenim vremensko-prostornim njihovim okruženjima. No u oba trenutka ona bijahu podjednako izložena neizvjesnostima ponašanja Bizanta koji nije imao stalne odnose prema jadranskim obalama kao ni prema Rimu ili Monte Cassinu. U tom pogledu - usput rečeno - teritoriji beneventanskog vojvodstva i hrvatsko-dalmatinskog kraljevstva dijele dosta srodnu sudbinu.³⁶ Nadasve su pak u duhovnom pogledu podložni smjeranjima iz papinske kurije, a na stvaralačkom planu ovisni o radu benediktinaca koji sjedinjuju još šira kršćanska ozemlja. Prema tome nije nevažna zajedničnost kulturnih osnova, osobito u nekim njezinim probojima i dodirno sudjelovanje intelektualnih prvaka iz rimskog središta, te pogotovu podudarnost ili usporednost odnosa ustanova i mjesta spram reformskim gibanjima. Naravno, u onolikoj mjeri koliko južnohrvatska crkvena središta zaostaju za jednim od stožera samostanske kulture Zapada, toliko su im - metodski gledano - dopuštena kašnjenja u prihvaćanju tekovina čak unutar cjelovito usmjerenog, a nipošto brzo okončanog pokreta.

U svakom slučaju nameće se čitanje opisanih zbivanja u lancu koji možda nema čvrste događajne ili kronološke spone, ali su im potke idejnog jedinstva - kako ih pokazujem - blizu neospornima, a preklapanja u zbivanjima tako gusta da ih pred znatnim umjetničkim djelom ne bismo smjeli zanemariti kao primjerne stečevine razdoblja. Bez obzira na dokazivost dodira s navedenim pojavama one su vrijedne spomena jer ocrtavaju duhovnu klimu i društvena stanja iz kojih se radaju kriteriji stvaranju djela poput splitskoga reljefa. Isto tako treba držati na umu da su visoku razinu njihova

³⁵ O Tremitima i Deziderijevoj nazočnosti na otočju koje ima trajnu ulogu mosta između Dalmacije i Italije, još iz doba prijenosa relikvija solinskih prvomučenika u lateransku baziliku, posebice s djelovanjem benediktinaca po osnutku njihova tamošnjeg samostana: H. SERENA, *Le isole Tremiti*. Lucera, 1916. Bitno je da tamošnja Bogorodičina crkva bijaše matična nizu samostana u nas, od susjepanskog kraj Splita do lokrumskog kraj Dubrovnika, posebno onog Sv. Silvestra na Biševu itd.: I. OSTOJIĆ, II, 1964., 319, 420, 374 i dr. što se, začudno, nije odrazilo u sagledivom njihovom oblikovanju.

³⁶ U osnovnim crtama i L. MARGETIĆ, *Hrvatska država u doba narodnih vladara, Hrvatska i Europa I*, 1997., 205-206. Sagledavajući sukladnosti u povijesnim zbivanjima na tlu hrvatske države i beneventanskog vojvodstva u mnogome bitnima i za smisao i za izgled našega reljefa, možemo napomenuti da je i tamo Reforma otpočela slično, ponavljanjem koncila koje saziva Leon IX (+ 1054.) u Salernu i Sipontu, posebice protiv simonije G. PENCO, *Storia della chiesa in Italia I*, 1982., cap. V. što se zacijelo jače prakticirala u zemljama pod utjecajem Bizanta.

Kralj David. Psaltir iz Werdena, oko 1050. godine Berlin, Staatsbibl.

radanja uzdržavale natprosječno snažne i djelotvorne osobe, inače sposobne premoštavanju prostornih i vremenskih razmaka vezanih na okosnicu ujednačenog mišljenja o krupnim problemima ondašnjeg svijeta. Ne može se u svemu tome zaobići ni veza što je pri građenju istog sustava bila uspostavljena između hrvatskoga kralja i pape Aleksandra II. Nakon njega već je nezaustavljivo navirala i prodornost svakoj promidžbi vičnih opata Deziderija i Hildebranda, također budućih vrhovnika Crkve koja se tada najizrazitije zalagala za sjedinjavanje katoličkih zemalja.

Ne samo sa širokim metodskim opravdanjem, pod tim i takvim svodom sredine 11. stoljeća, prepoznavanju uloge Petra Krešimira kao osnove sadržaju reljefa, nuka nas i povijesni smisao kraljeva djelovanja u pitanjima koliko crkvenog, toliko svjetovnog života u Dalmaciji i u Hrvatskoj. Zasiurno je on tijekom svoje vladavine, koja ispunja treću četvrtinu stoljeća, bio jamac političkog reda, tj. uzdržavatelj prava danog s Neba, što je u određenim prilikama htio biti i njemački dinast Henrik II. kad je po dogovoru s papom krenuo u Monte Cassino s osobitim ciljem.³⁷ Kanio je, naime, u zamahu snaženja zapadnoeuropske carske politike koja traži duhovne saveznike, posredstvom tamošnje redovničke zajednice uspostaviti obranu kršćanske vjere i njezine moralne čistoće, a uz to izravnim davanjima potpomoći i gospodarsko održanje samostana u neovisnosti od nesklonih mu društvenih redova koji se usuđivahu ugrožavati čak poglavara crkve.

Pred polazak na put 1022. godine mudri je kralj stoga s pomoću redovnika unaprijed sročio sadržaj u njihovoj pisarnici izradene knjige, koju je kao gotovu poduku, čak pohvalu svojoj ulozi, nosio na poklon samostanu izloženu neprijateljskim udarima. Na poziv Benedikta VIII. (koji ga je 1014. godine u Rimu i proglasio carem) on je i zavojštio na Bizantince da oslobodi zemlje i jezgre zapadnjačke pripadnosti. Pruživši im znak svojega pokroviteljstva, uzdigao je svekoliku sigurnost ne samo toj postaji, nego i pokrenutoj Reformi za koju su se među prvima zalagali benediktinci, koji ga ispratiše iz Njemačke te dočekaše u Italiji. Zbog toga je sve lakše tematski najprobojniji motiv iz zapažene knjige u učenim krugovima postao idejno ogledan pa i - možemo očekivati - smisleno uzoran za kasnije nastupe predvodnika reforme u sličnim okolnostima. Svakako su njezine pristalice zadugo štovale pa i slavile Henrika II. zato što nije posizao u izbor pape, a u svojim je poslovima i zauzimanjima diljem carstva podjednako štitio interese crkvene i svjetovne vlade, nastojeći ih i pravno izjednačiti. Priznavajući mu i druge osobne zasluge na kraju su ga i proglasili svetim,³⁸ što je u krugovima Rimu najvjernijih produžilo vijek i obim čašćenja njegove osobe.

Suglasna shvaćanja - po svemu sudeći - sadržavali su u nekoj mjeri i langobardski zakoni na stranicama kojih bijaše crtane privlačne sitne, no stvarosne predodžbe svjetovnih vladara njihovih dukata. Gotovo u istim

³⁷ Još o Henriku II. npr. u nav. *Bibliotheca Sanctorum IV*, 1964., 1240-1246. Iz podataka da mu sestra bijaše udata za Stjepana, svetog ugarskoga kralja, čija pak sestra bijaše udata za velikog dužda Petra II. Orseola iz kojeg je braka rođena i majka našeg Petra Krešimira IV, uslojavaju se i opravdanja mogućnosti povodenja hrvatskog vladara za uzorima datim od cara koji je prisegnuo vjernost Rimu 1014. godine, a bio proglašen svetim u 12. stoljeću ali s ograničenim širenjem slave. U potrazi za mogućim posljedicama tih značajnih spona ostaje nam nedostupan reljef iz bilj. 21. Posebice o njegovom usavršenju državno-crkvenog sistema: J. HEIDRICH, *Evropski srednji vijek, Povijest svijeta*, Zagreb, 1990., 317-318.

³⁸ Vidi: *Bibliotheca Sanctorum IV*, 1964., 1240-1246 L. REAU, *Iconographie de l'art chrétienne III*, 636.

uvjetima, uostalom, nalaze se objašnjenja slikovnom postavljanju kraljevskih likova na *exultetima* pretežito urbanih svetišta dokazujući privrženost puka vladaru pod nadzorom Crkve. U osnovi se pomoću njih gradila u većoj ili manjoj mjeri na istim načelima sazdana misao koja postaje vodilja za Rim uzornih političkih poduzimanja otada potrebnoga *jedinstva crkve i države*. To će tridesetak godina kasnije od pohoda Henrika II. prema jugu - koliko rasudujemo - postati jedno od ključnih pitanja sveukupnog života Dalmacije s Hrvatskom. Tim slobodnije i držimo da je po idealnim uzorima bilo moguće stvoriti djelo koje sažima rečene poduke i pred oltarom nekog važnog pokrajinskog svetišta objavljuje ih javnosti oblikovane u mramoru.

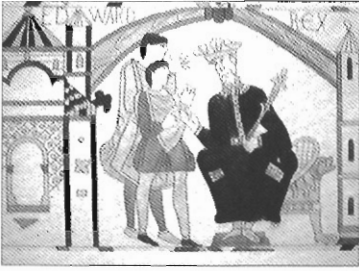
Uz promidžbeni čin takve nakane, predložen u umjetničkom proizvodu povezanom uz liturgiju, dakako, važna bijahu i htijenja za stalnošću odvijanja onoga što simbolična slika pravednoga i milosrdnoga kralja nosi, odnosno alegorijski prikazuje. Primjeri od langobardskih zakonika do Regensburškog evanđelistara s mnoštvom podudarnih ostvarenja, pojašnjavaju likovnu, kao što naznačuju i moralno-pravnu osnovicu djela. Te podudarnosti - po mojem sudu - ne bi trebale biti beznačajne kad tražimo poticaje i povode pojavi određene ikonografske teme na mramornome reljefu, nastalom u jeku općenitog razbujivanja odnosa zapadnoeuropskih vladara prema liturgiji, sve u ime međusobnog jačanja obaju polova sprege *Imperiuma* i *Sacerdotiuma*, gdje se ona postizala. O početnoj njegovoj ulozi nadasve su znakovite usporednosti s *exultet* svitcima iz južne Italije, što nas opet navodi produbljivanju problema o mogućem utjecaju duhovnih otaca iz Monte Cassina na načine likovnog prikazivanja regalnog temata.

Kralj Harold. Tapiserija iz Bayeuxa, posljednja trećina 11. stoljeća.

Procjenjujući jedan spomenik znatno šire od dosadašnjih pogleda, dakle, uz posredno dokučivanje izvornog mu smještaja, produbljava se pitanje doba nastanka, što se ne može raskriti bez uvida u mijene iz prve romanike koju svojim smislom kao i morfologijom natprosječno rasvjetljuje. U idejnom pak začimanju reljefa s kraljem kriju se po svojoj prilici i razlozi kasnijeg ponašanja prema njemu. Sagledavanje dostupnih činjenica i bez upitnih interpretacija navlastito jamči da je nastao u dvorskom okruženju. U tom smislu nije na odmet podsjetiti da se u istom vremenskom okviru kojem pripisujemo postavljanje reljefa na posvećeno mjesto, odvijahu važna zbivanja s izrazitim prizvukom šizmatičkih htijenja.³⁹ Naime, na općoj liniji papinskog djelovanja u sjeni kojega vidimo i postanak reljefa - kako je navedeno - sve naredbe koncila održanih 1060. godine ne bijahu striktno sprovedene. Očigledno je, dapače, buđenje otpora reformskim postavkama u čitavoj zemlji na granici zapadnjačkih utjecaja oduvijek prilično osjetljivoj. Zato se, uostalom, sazivanju splitskog sabora i prišlo nakon roka u kojem se tijekom Majnardova obilaska dalmatinskih gradova sagledalo moguće i stvarne otklone lateranskim naptucima Reforme. Posve je ipak razumljivo očekivati da se oni na različite načine razgranavahu u prostorima podalje od sjedišta biskupija kojima na čelu bijahu pomno odabrani i Rimu najodaniji biskupi što ih samostani uglavnom prate po istoj osnovi.

³⁹ O rarim probojima hereze kod nas cjelovitije se uglavnom dosad nije mnogo pisalo, ali naznake stanja odgovaraju općim tokovima: R. MORGHEN, *Medioevo cristiano*. Bari, 1951., 212-286; ISTI, *Movimenti religiosi popolari nel periodo della Riforma della Chiesa, Relazioni III. Congr. Internaz. di scienze storiche*. Firenze, 1955., 333-356. O tome ćemo još govoriti, ali je korisno i prije sagledati obradu problema npr. u zborniku: *L'eresia medievale*, a cura di O. Capitani, Bologna, 1971., posebno poradi mogućih analogija prilikama u nas članci: R. MORGHEN, *L'eresia nel Medioevo*, 61 i d te C. VIOLANTE, *Eresie urbane e eresie rurali in Italia dell' XI al XIII sec*, 157 i d.

Kralj Eduard. Tapiserija iz Bayeuxa, 11. stoljeće.

Ti se otkloni uz opće poznavanje prilika u pokrajini otvorenoj drugim običajima, donekle čine poput kočnica ili zapreka prihvaćanju novina, pa su svi izgledi da uspjeh papinskih poslanstava u prvome času nije bio potpun. Zato - prema prihvatljivim mišljenjima - nakon burnih rasprava doneseni zaključci jesu blaži spram rimskim odlukama o simoniji pa i upotrebi latinskog jezika u liturgijskoj praksi.⁴⁰ Štoviše, za svoju sprovedbu prošli su dvostruka potvrđivanja što se zbog smrti pape Nikole II., te očekivanja ne baš glatkog ustoličenja na istoj ideološkoj osnovi zauzetog Aleksandra II. (1061 - 1073.), otegnulo nekoliko godina. Njih je u Rimu ispunilo sazivanje i održavanje za opću povijest Crkve važnih sabora, koji donose niz odluka kojima se pojačavaju uloge eklesijastičkih ustanova, a ujedno začima najpolitičnije razdoblje reformskog djelovanja papinske kurije.⁴¹ Osim niza odredbi iz tih poglavlja, učinkovitim se za odnose sa hrvatsko-dalmatinskom nadbiskupijom čini uzdizanje dužnosti papinskog poslanstva kao nadzora reda u crkvenome životu provincija gdje se teži prikratiti samovolju biskupa, ali i uspostaviti potpuno crkveni izbor njezinih dužnosnika, odvojeno i neovisno od svakog udjela laika.

Na nekim ishodima toga djelovanja može se bolje rasvijetliti i stanje između Splita i Solina, što je unatoč važnosti obavijeno tajnovitošću zbog znatnog pomanjkanja pisanih vrela. Iz rijetkih koja su na raspolaganju (o njima ćemo još govoriti) razaznajemo pak povezanost sa Zadrom, uključivanje tamošnjeg patricijata u upravne dužnosti koje se nisu mogle obavljati mimo hrvatskoga kralja, tako da se samo zbrajaju kopče onda postojećeg jedinstva dalmatinskoga društva. Našim je motrištima nezaobilazno da je u jeku prvih koraka otklanjanja papinstva od ustanova svjetovne države, unutar potvrde zaključcima donesenim 1060. godine⁴² iz diplomatski uvijek promišljene apostolske kurije - nipošto neobično - najprije poduprt postojeći državopravni poredak i potom pojačane odluke o promjenama u ustanovi Crkve.

Reklo bi se da s povratom odobrenih zaključaka splitskog sabora, rimski prvosvećenik održava *ravnotežu imperiuma i sacerdotiuma*, te se jače usredotočuje obnovi zacijelo spornog morala u redovima potonjega. Razumljivo, Aleksandar II to obavlja posredstvom sebi podložnih tijela, ali uz nastojanje što obimnijeg priznavanja i drugih polova društveno-pravnog poretka. Stoga u pismu koje putuje prema nadbiskupskom dvoru u Splitu, najprije oslovljava kralja Petra Krešimira pa onda sebi izravno podređene biskupe, tako da ne bi trebalo biti sumnje o njihovoj djelotvornoj povezanosti na terenu. Upravo u tome kontekstu papa je uznastojao pokazati svoju volju za podržavanjem hrvatskoga kralja kojem je prvotno provjerio časnost izbora i moral vladanja. Po okončanju toga postupka ovaj je zacijelo poput

⁴⁰ O tome uz ostale: S. RITTIG, *Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju s osobitim obzirom na Hrvatsku I*, 1910., 152. i d. M. PEROJEVIĆ, *Ninski biskup u povijesti hrvatskoj*, Zagreb, 1939. I. GOLDSTEIN, 1995., 366-368. Čini se da zaključke splitskog sinoda najsabranije razrađuje S. DRAGOŠEVIĆ, 1961.

⁴¹ O Aleksandru II. opširnije: *Storia della chiesa VII*, Torino, 1972., Cap.48. Glede postizanja jedinstva duhovne i političke moći, indikativno je da mu savjetnici bijahu Petar Damiani i Hildebrand, a izabran je papom na prijedlog Deziderija opata najjačeg samostana, te se u njegovim nastojanjima najdjelotvornije očituje prva faza uzdizanja primata Rima. O tome i: G. MORGHEN, 1974. 79 i d.

⁴² Vidi: F. JAFFE, 1956., Regesta 4477: *Notificamus omnia...* - 568. Usp. F. ŠIŠIĆ, *Priručnik...*, 237. Također: J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALOVIĆ, CD I, 1967., dok. 67. s kratkim komentarom. Zanimljiv je k tome naslov poglavara splitske crkve, no čini se da se ponavlja na više mjesta prije Lovrinog *archiepiscopus* (prema F. RAČKI, *Documenta*, 57. 1069. godine). Začudno taj dokumenat nije u dvojicama oko Krešimira i Zvonimira na reljefu u Splitu bio dostatno uvažavan, iako su u rečenim Regestama prvorazredne važnosti samo tri zapisa iz 11. stoljeća koja se odnose na hrvatske krajeve - osim ovoga još i potvrda Zvonimirova krunjenja, te slanje palija dubrovačkom nadbiskupu Vitalu, približno u isto vrijeme.

svojih predaka imao pristup gradu, gdje je prethodno već - prema ondašnjim pravilima - kao netom od rimskog izaslanika priznati vladar, morao posljednji odobriti izbor biskupa.

Za dokaz tome, naime, u vatikanskom arhivu čuva se kopija potvrde koju je rečeni Sveti otac izdao u svibnju 1062. godine: "*Regi et episcopis Dalmatarum*" (Kralju i biskupima Dalmacijâ) s potpisom odobrenja na "*omnia capitula per Mainardum collateralem episcopum suum et Iohannem archipresulem in Spalato aliisque civitatibus statuta... in synodo Romana a Nicolao II confirmata.*" Prema tome je nedvojbeno uvažavanje živućeg Petra Krešimira,⁴³ po tradicionalnome protokolu navedenog sa službenim nazivom na prvome mjestu. No ujedno se otklanja sumnja o tobože slaboj njegovoj uključenosti u poduzimanjima za obnovu crkvenog sustava, kojem Lovre prije predaje tog pisma nije stupio na čelo jer nije bio ni dobio palij kao znak metropolitanske vlasti i nadbiskupske časti. S velikom vjerojatnošću, štoviše, priznati je vladar Dalmacije (uzete kao crkvene provincije) negdje oko Splita osobno primio list nošen od opata Trebizona na znanje državnoj i crkvenoj upravi, jer poslanik očito nije za njim puno putovao. Predmnijevamo da ga je zatekao u Solinu gdje je - kako ćemo još vidjeti - Petar Krešimir ostavio znatnih svojih tragova, dosad slabije raščlanjivanih ali u sklopu ovdje razvijene problematike više nego znakovitih. Gotovo baš po toj vezi ne bi bilo pogrešno vjerovati u kraljevo izravno sudjelovanje na crkvenim sinodima u Splitu, čemu je upućivalo ne samo iskustvo s Tomislavom, nego i praćenje Krešimirovih kretanja od dolaska Majnarda te povezivanje s crkvenim poglavarima primorja, no tome se nije nalazilo izravnih potvrda.⁴⁴

Svejedno su odluke, donesene u prvome mahu 1060. godine, izazivale sukobe u čitavome pokrajinskome društvu povukavši osobite događaje u kojima se prepoznaju i sjene hereze, sukladne onim šizmatičkim pokretima koji nadasve u sedmome desetljeću nagrizažu čitav Zapad. Stoga se od 1063. godine s izravnim naputcima Rima iz metropolitanskog doma u Splitu nastojalo što učinkovitije sprovesti kanone prijašnjeg sinoda, inače složno prihvaćene i sa strane državnoga vodstva.⁴⁵ Zato, premda bez izravnih zabilježbi, nema razloga ne očekivati Krešimirovu nazočnost u dogovorima ili sudjelovanje u tim poduzimanjima, time i priznati veću vezu s uzdizanjem pa i obilježavanjem vladareva dostojanstva. Teško je, doduše, govoriti o kraljevoj

Henrik II. donator.
Careva Knjiga perikopa,
Bremen, oko 1040. godine.

⁴³ Suvršeno bi bilo još naglašavati kako je papino obraćanje Petru Krešimiru, odnosno potvrđivanje hrvatskoga kralja na prvome mjestu među onima kojima se u Splitu obraća za utvrđivanje pravila crkvenog ponašanja, itekako imalo svoju smislenu pozadinu. Ono se pojavljuje i u drugome pismu pri razrješavanju posljedica heretičkog pokreta: F. ŠIŠIĆ, 1925, 511 - što pretpostavlja u najmanju ruku odanost na razini koja se dolikovala osobnosti *rex justus*. K tome se čini značajnom primjedba o izostavljanju spomena gradskog patricijata u spomenutom pismu. N. KLAIĆ, 1985., u gl. 3. *Šizma je odtjela heretike od pravovjernih* jer čvršće ukazuje na unutargradske sukobe i moguću pojavu stranaka, što bi također mogle biti u pozadini na reljefu izvršene *damnatio memoriae*, pa i kasnijem zabacivanju tako značajnog spomenika.

⁴⁴ Vrijedi k tome napomenuti da se hrvatski kraljevi iz papinske kancelarije naslovljuju s punim nazivom rex još od doba Tomislava 925. godine - vidi: CD I, 45. Usp.: I. GOLSTEIN, *HZ* 36, 1983., i to upravo u svezi s događanjima koja jamče i njegovu nazočnost na crkvenome zboru u Splitu. Krešimirovu pak prisutnost na onome 1060. godine priziva i tada još obvezatno potvrđivanje izbora biskupa i nadbiskupa od strane samog političkog gospodara njihovih dijeceza: G. BARONE, *Storia dell'Italia religiosa* 1, 249 i dr. Stoga uistinu nema razloga na tom planu uvećavati važnost tek Zvonimira u potporu tvrdnji o tobože prvodostignutom njegovu pravu na kraljevsku krunu i ostala znamenja. Inače je u 11. stoljeću opće poznata težnja Crkve da na sinode dovede i svjetovne poglavare radi sudjelovanja u zaključcima o graničnim pitanjima vjerskog života u njihovim političkim zajednicama. Usp.: H. JEDIN, *Crkveni sabori*, Zagreb, 1980., 46-47.

⁴⁵ F. ŠIŠIĆ, 1925, 510-516; D. MANDIĆ, *Rasprave i priloge iz stare hrvatske povijesti*, Rim, 1951., 300-302. Neki povjesničari prema *Historia Salonitana* ed. F. Rački, smatraju da je povodom dogovora o prijemu papinskih potvrda održan u Splitu i drugi sinod 1063. godine: V. BLAŽEVIĆ, *Concilia et synodi in territorio hodiernae Jugoslaviae celebrata*, Vicetiae, 1967., 18, 1063., koji bi, po svim predočenim okolnostima, morao uzdizati i ulogu i položaj Petra Krešimira IV.

Henrik II. među biskupima, Pontifikal
u Bambergu, oko 1020. godine.

izravnoj nekoj podložnosti sinodalnim odredbama, iako postojahu izražena i neprijateljstva prema njemu od strane onih koji se među domaćim svećenicima suprotstavljahu papinim nalogima, na primjer u pitanjima ograničavanja uporabe hrvatskog jezika u bogoštovlju itd. U vezi s time može se posvjedočiti njegovo prvotno okretanje redu koji je osiguravao napredak i njegova kraljevstva, tako da su - razumljivo - sva pitanja odnosa naprama Lovrinim naporima i zalaganjima u osnovi politički uvjetovana.

Ujedno je Petar Krešimir, iz odanosti Crkvi, ostavio zapise o dvadesetak darovanja raznih svojih posjeda poglavito samostanima, te je nedvojbeno prihvaćao preporuke rimske središnjice za obnovu snage vjerske ustanove posredstvom tih čelija uzornoga uređenja. Budući da ga u tome - koliko znamo - nije pretekao nitko iz kraljevskog mu roda,⁴⁶ nepobitno se osvjedočio uzdržavateljem Reforme u najboljem vidu. Možemo vjerovati da je navlastito time omogućio najšira priznavanja, pa je kao politička snaga odana pravovjerju suodređivao osobitu etiku ako ne i estetiku javnih spomenika. Različiti izvori, naime, otkrivaju navadu isticanja imena zaslužnika u njegovome dobu, ujedno prvom sklonom figuralnim prikazima u mjeri uvjetovanoj s više strana i činitelja. Tako očitavamo podlogu kraljevu predodžbi na crkvenom namještaju stvaranom baš povodom isticanja pobjeda, koje su vjerski skupovi, zadojeni svekolikom obnovom vjere i Crkve same, kao temelja i jamca reda i zakona, postigli koliko u Europi toliko i Hrvatskoj. Podstrek tome - kako smo već upozorili - bijaše jači jer ovaj vladar sklapa savez s vjerskim poglavarstvom po zapadnome uzoru, drugačije od iskustva istočnog cara koji u politički i kulturno tješnje mu pripadajućim sredinama uopće nije odvajao subjektivitete svoje i crkvene vlasti.

Svakako se na splitskim saborima učvršćivala privrženost Dalmacije Rimu, nesumnjivo jačajući političku sigurnost gradova. Oni su s obzirom na Krešimirovu ulogu u tome poglavito njega mogli smatrati oličenjem *Rex iustus* - gotovo nužnoga, dok je izvršna vlast trebala pratiti zaključke crkvenih sabora. Tome ih je - pretpostavljam - prinudavala podijeljenost samih biskupija unutar državnoga teritorija na kojem hrvatski dinasti bijahu odgovorni za održavanje Božjeg prava,⁴⁷ diktiranoga od papinske kurije iz Rima, a utanačivanog ne samo posredstvom tamošnjih nego i provincijalnih, manjih koncila. Oni se u Splitu pak sazivaju jedan za drugim (nakon onoga iz 1054. redom 1060. i 1063. pa 1065. godine⁴⁸) očitujući dinamiku crkvenih potreba za reformskim utjecajima na stanja života u naglo uvećanoj državi. Neprijeporno se uz to pokretala gotovo usiljena promidžba iz čije su se snage mogla i roditi izuzetna djela poglavito pod krovovima onih svetišta koja bijahu stvarna pozornica tih zbivanja. U njima je posve razumljiva kako potreba, tako i težnja da se sroči svojevrsna ikonografska kulisa, sažeta i svima predodživa s oznakama svojevrsnog manifesta, načelno vrlo bliskog onome što je hrvatski

⁴⁶ Usp. kod I. OSTOJIC, II, 1964., prema indeksu uz katalošku obradu samostana. Posebno vidi: I, 113. Za fenomen uz ostala upozorenja i navode u ovoj knjizi vidi i slikovito kod: L. KATIĆ, *Tri najveća hrvatska kralja*, Zagreb, 1943., 38-62.

⁴⁷ O prostoru nadbiskupije i o državnim granicama pitanje: F. ŠIŠIĆ, 1985., 130. Usp: J. LUČIĆ, *Povijesni atlas*, Zagreb, 1978., posebno M. MARKOVIĆ, Hrvatska u Zvonimirovo doba u okviru povijesno-geografske konstelacije Europe, *Zbor. "Zvonimir"*, 1997., 137 i d. Vidi kod TOME ARHIDAKONA, *Kronika*, 1977., 46. Usp: M. PELOZA, Les problèmes concernant l'Atlas historique de l'Eglise chez les Croates aux X et XI siècles. *Medioevo e umanesimo* 49, 1982., 349-362.

⁴⁸ Usp: P. V. BLAŽEVIĆ, 1967., 26. F. ŠIŠIĆ, 1925., 516. i d. Opće je poznato kako ondašnje odluke rimske kurije bijahu usporeno usvajane diljem Europe, te su se uz mnoge napore ponavljale naredbe, teško svladavali regionalni otpori težnjama za centralizacijom crkvene uprave itd. Bez obzira kako su time vjerojatno okolišate odluke i upute iz Rima, slobodno je držati da je sinoda u Dalmaciji bilo i više, pa i ne samo u Splitu: S. DRAGOŠEVIĆ, 1964., 55-58.

kralj Petar Krešimir IV. za života poduzimao sa svojeg zakonosnog mjesta. Shodno tome, ne može se mimoći činjenica da likovno ostvarenje koje slavi udio zemaljske vlasti u životu Crkve, zadržavajući svoje gotovo dogmatsko predodređenje, pripada upravo razdoblju njegove vladavine.

Držeći trajno u žarištu zanimanja odlični spomenik kojemu se u povijesnim okruženjima, dakle, nalazi prilično motiva za objašnjenje nastanka, pa i kasnije sudbine, bit će korisno osvrnuti se u okviru mogućnosti na još neka pitanja. Ona se tiču života vjere na razmeđu starog i novoga, čak u sukobima svega uvriježenog te naglo dolazećeg s mijenama koje se - načelno gledajući - izražajnije i izravnije htjelo iskazati. Prema izvješćima kasnijih ljetopisaca, ali i bližim pisanim izvorima, u pozadini tih događanja zbivala se široka podjela na reformnu stranku koju sačinjavahu viši slojevi, crkveni i svjetovni vrhovi, od gradskih biskupa do kraljevskog dvora, i heretičku koja je branila stare navade hrvatskog svećenstva o pitanjima privatnog morala i religijskih službi.⁴⁹ Nemiri su djelomice obuzeli i gradove, što je važno ustvrditi u ime sagledavanja prilika iz pozadine i njihova utjecaja diljem obale kroz život same Crkve, koja tada preobražena više nije mogla nuditi pomirbu pod plaštem poštivanja regionalnih predaja, nego odlučni zaokret prema papinskoj volji.

Budući da se sve smatralo poglavito zbiljom vjere i povezivalo uz dogmatska stajališta, zahtijevala se jasnoća opredjeljenja unatoč jakim otporima kod nas kao i drugdje. Podjednako ovdje bijahu učinkovita nastojanja za održavanjem narodnog jezika u službama kod oltara,⁵⁰ iako ga je dokidala obveza korištenja pretežito latinskoga kao temelja svekolikog jedinstva zapadne crkve i njezina uljudbenog svijeta. Pristaše suprotnih stajališta vezivahu se izravno uz protureformističku stranku, čini se povremeno dosta i nasrtljivu, no zbog oskudnosti podataka teško je razlučiti što se sve iza pojedine struje ili naizgled burnih događanja krilo. Napore za uspostavom novoga reda tek otkriva učestalo sazivanje crkvenih skupova provincije uz dolazak izaslanika središnje i glavne kurije.⁵¹ S time se - možda je izlišno ponavljati - produbila politička podrška poglavarima crkve u regiji kao i dodira ili nadzora nad onima s čela u istom prostoru osnažene države. Poznata je u tim kolopletima čak pojava lažnog biskupa Čededa koji je uspio doći i pred papu Aleksandra II. uz posredovanje misionara Ulfa, stranca vjerojatno došavšeg iz Akvileje.⁵² To znači da je suprotstavljanje načelima

⁴⁹ Možda bi se ta podjela mogla i morala prikazivati mnogo slojevitijom na tragu upozoravanja povjesničara poput: G. PRAGA, *Storia di Dalmazia*, Padova, 1954., 77 i d., koji smatra da je na splitskome sinodu zabranjena ženidba među rodacima imala za cilj razbiti krug bizantofilske aristokracije. Kasnije pak pojave sukoba stranaka u istim sredinama - čini se - otkrivaju živost tih polova i preko medija 11 stoljeća. Vidi: N. KLAIĆ, 1971., 1985 i dr. Pritom nismo daleko od svestranijeg gledanja po kojem gradski patricijat, začeti pod bizantskom upravom Dalmacije, nije morao otprve slijediti poduke i prohtjeve Reforme, a takvo opredjeljenje, naravno, nije značilo idejno podržavanje tzv. hrvatske narodne crkve razgranate izvan gradova.

⁵⁰ O tome postoji obimna literatura u koju ne zalazim. Problematiku razlaže: R. KATIČIĆ, 1998, posebno pod naslovima *Trenja oko crkvenoslavenkog bogoslužja...* i *Crkvenoslavenka pismenost i književna naobrazba*, 561-583.

⁵¹ Redom navedeni uz bilj. 48. Za posljednji koji nas zanima vidi: H. ZIMMERMANN, Die Ersten Konzilien von Split im Rahme der Geschichte ihrer Zeit, *Atti del Simposium internazionale di storia ecclesiastica 1978.*, Padova, 1982., 4-20.

⁵² O tome slijedom Tome Arhidakona postoji obimna literatura na koju ne svraćam. Upozoriti ipak valja da su otpadnici, posredstvom papinog legata Ivana, dovedeni na kraju u Split u zatvor što nam pokazuje kako je Lovrino sjedište djelovalo protiv svake hereze, te bilo ključno uporište rimsko-papinske politike u Dalmaciji. Zanimljivo je da podrobnije izvješće o tome pruža znameniti ljetopisac u 13. stoljeću dajući im važnost sa stajališta Splitska koji se zaslugom Lovre i sljednika jače opirahu antipapskim strujanjima vezanim uz sjevero-jadransko okružje gdje se njegovala glagoljica i uzdržavalo narodno svećenstvo, pojave kojima se Petar Krešimir suprotstavljao otpočetka. O tome i: N. KLAIĆ, 1971., 373.

Karlo Čelavi kao kralj iudex. Biblija opata Vivijana, Tours, 845. godine.

obnove Crkve i pročišćavanje vjerskih običaja, osobito u redovima njezinih u ranokomunalnom razdoblju društveno vrlo moćnih opslužitelja, poprimilo ozbiljne razmjere koji se nisu mogli olako odbaciti, niti ubrzo zaniijekati.

Ta se odvijanja opravdano vide u svjetlu borbe protupape Honorija II za osvajanje prava zakonitog sljedbenika sv. Petra u Rimu, iza čega opet izviruje sukob rimske kurije i njemačkog dvora, pa ne bi trebalo sumnjati da se i u nas odražavaju valovi sukoba izazvanih Reformom, u svoj Europi poprimajući osobite vidove, nažalost još neraščlanjene. Može ih se ipak razaznati u pojavama na neki način podudarnima s rođenjem reljefa o kojem raspravljamo. Naravno, riječ je o pojedinim spomenicima i njihovim sudbinama kao pouzdanim tragovima spoznatljivih zbivanja, pa ih vrijedi ocrtati. Prevladava k tome mišljenje da je protureformski pokret bio više-manje svladan do oko 1065. godine,⁵³ čime je i hrvatskome kralju vjerojatno omogućen puniji dodir s romanskim Splitom, dok je u gradu - po svemu sudeći - najjači stupanj vlasti držao nadbiskup biran od klera i građanstva. Uz uzdizanje općinske autonomije, međutim, Krešimirova i Lovrina složnost mogla se osadržajiti tek pošto su presahli ikako tinjajući preostaci bizantskog političkog vrhovništva nad obalom.⁵⁴ Budući da se gotovo najbolje osvjedočeni dodir kralja države u zaleđu s gradskim društvom obistinjuje u Zadru, tradicionalno najjače izloženom stranoj ovlasti, ne dvojimo puno o pravodobnom i umješnom svladavanju prepreka tih razina. Iz njihovih razlamanja sagledava se unutrašnja povezanost svjetovnih uprava među obalnim središtima, što će na svoj način - kako dalje raspravljam - poduprijeti umjetničku osobitost našeg reljefa.

No, dok je dosta toga još zapretno u dvojaka izvješća, čak i legende pa historiografski do tančina mahom i nerazjašnjeno, nama je osnovno međusobno podržavanje poglavara dalmatinske crkve i čelnika hrvatske države. Vodstvo je crkvene provincije očito u mnogim činima neizbježno uvažavalo kralja Krešimira s kojim, doduše, nadbiskup Lovre nije dijelio mjesto boravljenja ali se, vladajući Božjom voljom te načelno utjelovljujući providnosti Neba, pokoravao zahtjevima Rima.⁵⁵ Neodložno razumijevajući izloženost nasljednog vladara zemlje koju je donedavno dobrim dijelom svojatao Bizant, morao se osloniti na njegovo dostojanstvo pa mu i pružiti političku podršku da bi poslužio naslovno vjerskome cilju, u biti zajedničkome interesu opstanka i razvoja. Radilo se zapravo o svemu na što je i Krešimir obvezatno pristajao nakon što ga je papa priznao - čini se - tek preko

⁵³ Protureformni pokret u Dalmaciji - prema većini povjesničara - bijaše okončan do 1065. godine: tumačenje F. ŠIŠIĆA, 1925., vidi str. 53. S. ANTOLJAK, *Pregled hrvatske povijesti*, Split 1994., 49, smatra da se to zbilo već 1063. godine ali naročite zasluge pripisuje jednako Petru Krešimiru. Moglo bi se svakako zamijetiti da odnos kralja prema vjerskim pitanjima, posebno u vezi s postojanjem hrvatske biskupije nije bio stalan, nego je imao svoje uzlaze i silaske, odnosno faze zbližavanja unutar opće orijentacije k Rimu, kao vrhu europskog katoličanstva predanog svojim strogim regulama, pa i nepopustljivostima spram regionalnim pojavama i tradicijama. Prema tome, sve teze treba potanje provjeravati u tijeku izučavanja crkvene povijesti ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj što ovdje, naravno, ne uzimam u zadatak, ali osjećam svu slabost tih neminovnih temelja domaćoj povijesti umjetnosti.

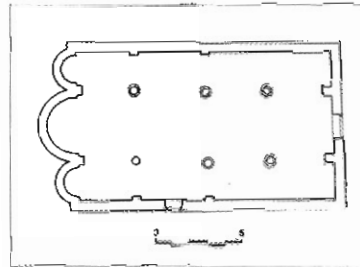
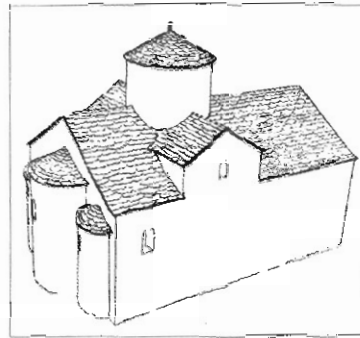
⁵⁴ Iscrpno je ta pitanja prema svojim nahodenjima obradio J. FERLUGA, 1957, te se mogu rezimirati izvodima kako slijedi: *Poslije 1069. g. Dalmacija je prešla pod Hrvatsku, ali s pristankom Bizanta* (n.dj. str. 104.). *Posljednji put se spominje strateg Dalmacije 1060 god. (105)...u Dalmaciji više nije bilo nikakvih carskih činovnika niti kakvog upravnog aparata Bizanta za provinciju (117)* - uz prateće osvjetljavanje rasta gradskih samouprava s odlučnim udjelom biskupa s jednim od zaključaka: *Autonomija dalmatinskih gradova bila je u 11. st. vrlo široka, a politički autoritet i ugled Zadra, kao metropole dotadašnje bizantske provincije, imao je svog odraza u stvarnosti ali nikad nije primio određene upravne oblike.*

⁵⁵ F. ŠIŠIĆ, 1925., 507. točno ističe da je njihova uzajamnost bila određena kraljevom voljom za pridobivanjem samih gradova, a nadbiskupu je svekoliko koristilo otklanjanje utjecaja Bizanta. Diljem Zapada u to doba - na kraju nesređenosti 9-10. stoljeća - države se učvršćivahu posredstvom biskupijskih uprava i samostana: G. SERGI, *Una cultura fra tensione religiosa e propaganda terrena*, Torino, 1986., s. nizom korisnih opaski.

Majnardove istrage, kad se sporazumno otkloniše bitna nepovjerenja. U tome kontekstu nastanak umjetničkog djela s temeljnim značenjem *Rex iustus*, odnosno figuralnim isticanjem onoga koji podržava i jamči ako ne i uspostavlja pravedni crkveni i svjetovni skupni mir s očekivanim blagostanjem, bio bi uz uvažavanje složenih prilika, a ne samo likovnih osobitosti jednoga djela, povijesno i idejno prilično razumljiv.

Naime, sređeni odnos poglavara vjerske i svjetovne, u pisanim oblicima oba naslova inače objedinjene hrvatsko-dalmatinske uprave, vrlo je potvrđan na jednome spomeniku pred sjevernim vratima Dioklecijanove palače, povijesne jezgre srednjovjekovnoga Splita. Tu je nadbiskup Lovre 1059. godine (dakle odmah po svojem ustoličenju, a usporedno i slično kraljevim poduzimanjima na drugim mjestima) bio utemeljio ženski samostan Sv. Benedikta, kojega je potom Petar Krešimir IV darivao više puta.⁵⁶ Zbližavanja njegova kraljevskoga roda s priobalnim samostanima poznata su otprije, poglavito u sklopu zadarske povijesti, ali je ovdje s nedvojbenim pristankom Lovre Dalmatinca zanimljivo i fizičko približavanje središnjem crkvenom tijelu pokrajine. Kao da su na jednoj izloženoj točki nadbiskup i kralj uspostavili jedinstvo djelovanja kojem u temelju ostaju samostanska tijela, ona iz kojih je krenula Reforma, pa se i u ovima predmnijeva ne samo simboličko njegovanje njezinih načela.⁵⁷ Možda se ono začima već pri utemeljenju samostana na mjestu prvobitnog svetišta Sv. Dujma kojem se Lovrinim zalaganjem u stolnici uzdizahu obredne funkcije, ili obogaćuje primjernom Krešimirovom vezom koji je samostan pred zidinama mogao koristiti za odsjedanje pri posjetima Splitu, no domišljanja o tome bi nas odvela daleko od onoga što zasad znamo.

A nad vratima crkve Sv. Eufemije, istražene u temeljima,⁵⁸ bijaše zaista natpis poradi kojeg smo uvjetno bili istaknuli svetište u prvim pristupima. Posredno nam, naime, taj natpis otkriva trajnost htijenja za predstavljanjem hrvatskog kralja Petra Krešimira IV u javnosti primorskoga središta. Uvažavam ga kao pojavu značenjski dosta sukladnu regalnomo motivu u kamenoj slici pretpostavljajući im približnu istodobnost, premda ne i isto-vjetni smještaj u obalnome prostoru. Rastavljajući im uvjete postanka svejed-

Rekonstrukcija i tlocrt Sv. Eufemije u Splitu (prema J. Marasoviću)

⁵⁶ Raslojenost tih odnosa vrlo dobro potvrđuje upravo listina utemeljenja splitskog samostana benediktinki (CD I, 134) na koju se posebno osvrćem, jer raskriva kako se nadbiskupova poduzimanja odvijaju uz savjet s općinom i pristanak svega gradskog plemstva. Usp.: I OSTOJIĆ, Postanak samostana Sv. Benedikta u Splitu, *Anali Hist. inst. JAZU u Dubrovniku VIII-IX*, 1962., 49-64. Prethodno pak ovome radu, dok sam težište osobnih istraživanja poglavito bio vezao uz pitanja pročišćavanja ikonografije reljefa, vezujući ga uz jednu važnu crkvu, bio sam slijedom navedenih povijesnih podataka otvorio mogućnost njegovu pronalasku u crkvi Sv. Eufemije do prvog samostana splitskih benediktinki. Ne raspoložuci, naime, još s argumentima za odbijanje izvornog smještaja prikaza hrvatskoga kralja u prvostolnicu unutar zidina grada Splita, u što sam otvoreno sumnjao, mislio sam da bi ova njegova prigradska crkva možda mogla riješiti problem, ali od toga s daljnjim očitavanjem stanja, naravno, odustajem.

⁵⁷ Vidi podatke prikupljene kod I. OSTOJIĆA, 1964. Općenito se po broju i obujmu darivanih zemalja zapaža kako se s tim u ondašnjoj Hrvatskoj najdragocijenijim dobrima davao zalog miru sa crkvom Usp.: S. ANTOLJAK, 1994., 49 i d. S druge strane je indikativno da se Krešimirove darovnice splitskom samostanu Sv. Benedikta brzo zaboravljaju (vidi dalje bilj. 68), pa Toma Arhidakon piše: *Ovaj je Lovre, između mnogih drugih pobožnih djela osnovao samostan koludrica Sv. Benedikta, koji je svjetovnim pripomoćima vrlo ozbiljno obdaren, uredio regularnim disciplinama, postavljajući ondje redovnice koje će, živeći pravedno i čisto svetim ponašanjem omiliti Bogu i ljudima*, *Kronika* 1977. 54

⁵⁸ Istraživanja proveo C. FISKOVIĆ, Iskopine srednjovjekovne crkve sv. Eufemije u Splitu, *Historijski Zbornik I*, 1948., 201-210. Prema fotografiji nadvrtnika s očigledno otučenim natpisom, dalje iznosim svoje mišljenje, te biva upitniji navod da je to izvršeno u 18. stoljeću. Posve je neobično, naime, da latinski jezik svojom kakvoćom i rabljenim izrekama pokazuje ranosrednjovjekovno doba postanka, dok nadvrtnik ima dimenzije i oblik te vrsnoco obrade koji istom dobu nisu svojstveni. Zato je neizvjesno nije li stari natpis (možda također podvrgnut postupku *damnatio memoriae*) bio u neko doba prepisan ili vjerno ponovno uklesan, da bi na kraju doživio konačno brisanje: vjerojatno uvijek s istim povodom zatiranja spomena hrvatskoga kralja u prostoru grada Splita?!

Ruševine crkve Sv. Eufemije u Splitu.

no naglašavamo kako se na još jednoj crti uz neopozivu Lovrinu umiješanost, uspostavlja jednodušnost poduzimanja koje potpada reformskim htijenjima makar je prilično nejasno u političkim posljedicama. Inače se reformska htijenja za pokazivanje svojih dometa - kao što je poznato - često priklanjahu riječju ili figuralno jasnom objavljivanju vrijednih pothvata, što izravno umnaža i višestranu usavršava natpise 11. stoljeća,⁵⁹ uklesane u kamenu slijedom drevnih običaja iz dalmatinske kršćanske baštine.

No, za razliku od velike većine natpisa kojima se osobitost gubi u svevažićim zavjetnim formulama, pa su mahom bez upisanog datuma, ovaj slavi pojedince točno označene godine utemeljenja samostana. Također u zamisli prednjači i time što izbija na pročelje, postavljen na vidnome mjestu nad ulazom u crkvu na kraju ceste koja je Splitu odavno značila životnu žilu kućavicu. Znajući, pak, što je izričito vezivalo kralja i nadbiskupa na natpisu poimence navedenih, i dovodeći to u kontekst istaknute godine, otvaramo mogućnost daljnjih proširenja i neformalnih zaključaka vrijednih pozornosti. Gotovo da je neodložno sagledati ih u svjetlu isticanja političkih uspjeha Petra Krešimira s obzirom da se naglašava njegova vladavina Dalmacijom, gotovo kao uvjet za djelo s Lovrinom posvetom. Na putu takvih prosudbi također nam biva više nego znakovito kako je natpis s vratiju samostanske crkve naknadno nestao iz dokućivih političkih razloga: zatiranja tragova udjelu rečenoga kralja u životu dalmatinskoga grada.⁶⁰ Međutim je u arhivu ostao zapisan njegov sadržaj te više-manje pouzdano doznajemo da je glasilo:

DALMATICAS REGERET DUM CRESIMIRUS ABENAS

HOC TE LAURENTI PRAESUL SURGIT OPUS: A. D. MLXIX

“Dok je Krešimir upravljao Dalmacijom, a ti Lovro bio biskup nastalo je ovo djelo godine Gospodnje 1069”.⁶¹

Na temelju toga lako i spoznajemo kako su vladajuće duhovne i političke snage suodređivale sadržaje i promicale zakone uspostave estetske opreme urbanih prostora. U osnovi, natpis jest poruka trijumfalne crkve koja slavi svojeg poglavara, ali je važno da pritom uvažava hrvatskog kralja kao bitnog označitelja zajedničkog im vremena. Naknadno se djelo te vrste otkriva u zanimljivim, dosad neizraženim dvojbama. Dok se, naime, natpis u cjelini čini vjeran, jer je vješto sročeno u uobičajenim formulama onodobnog latiniteta,⁶² nadvratnik se (dostupan na fotografijama iz iskopavanja crkve)

⁵⁹ O tome V. DELONGA, 1996. 357 i d., gdje sabrano prati pronijene epigrafike *dvorskog kruga* u formi i sadržaju što označavaju *novu fazu stvaranja u odnosu na svoju društvenu i kulturnu funkciju* od sredine 11. stoljeća. Naravno, u podlozi tome kao i mnogoćemu sličnom, utječu nimalo neočekivani podatci poput dvokratnog isticanja benediktinskih redovnika u dvorskoj kancelariji Petra Krešimira: I. OSTOJIC, I, 1962. 283.

⁶⁰ O tome: I. FISKOVIĆ, Nadgrobna plastika humanističkog doba na našem primorju. *Dometi* 5, 1984., 97, posebno razlistavam razloge oblikovanja grobne kapele s odličnim sarkofagom 1444. godine te se slijedom tih podataka utvrđuje kontinuirana napetost društveno-političkih odnosa grada i zaleđa, pače i stranki vezanih uz tijela naroda ili stranih uprava oko ovog samostana. Svakako je slučaj vrijedan pozornijeg istraživanja i nakon što je otkriveno da je natpis uklonjen 1735. godine (I. OSTOJIC, II, 354-361. sa svom relevantnom literaturom) s razloga što u njemu nije bio spomenut gradski patricijat, očito već onda učinkovit u ukupnom uravnoteživanju gradskih faktora.

⁶¹ Natpis je prvi objavio C. FISKOVIĆ, 1948., a za ovu priliku ovako ga je prevco Ž. Rapanić, te mu zahvaljujem. Inače među raznim isticanjima rečenih godina valja zapaziti kako i N. BUDAK, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb, 1994., 43, temeljem podatka da se 1067. godine u Krešimirovoj pratnji nalazi i katepan Lav (CD I, 79) pretpostavlja ostvarenje savezništva s Bizantom uz preuzimanje uprave kao u vrijeme Tomislava i Držislava *mada neki izvori - kao isprava o imunitetu samostanu sv. Marije u Zadru - ukazuju na to da se Krešimirova vlast osjećala u nekim gradovima i ranije*.

⁶² Međutim nisam uspio dokućiti ima li inače nezamijećena razlika godine označene osnutkom samostana i upisane u nadvratniku: 1059.-1069. neka posebna opravdanja, ili ishodi iz obične greške nećijeg davnašnjeg ili sadašnjeg prepisivanja

glomaznim razmjerima i ukupnom obradom veže uz dosta kasnija doba. Nikako ga ne držim starijim od sredine 15. stoljeća, kad je na crkvi izvršeno preuređenje pod vodstvom vodećih majstora dlijeta a uz sudjelovanje biranog kruga gradskih humanista.⁶³ Stoga bih pretpostavio da je njihovim zalaganjem u kamenu gredu novog okvira glavnog ulaza bio prepisan izvorni tekst iz 11. stoljeća, kao posebno vrednovana povijesna uspomena. Međutim je i ona pod drugim političkim pritiscima uklonjena u 18. stoljeću kad se s drugačijim, idejno i ideološki vrlo protivnim očima gledalo na javne iskaze moći koje usmjeravahu društvena stanja srednjeg vijeka.⁶⁴

Tako se očitavanjem jednog dugotrajnog postupka smije naznačiti srodnost spomen-obilježja iz vrhova zbivanja 11. stoljeća. Predmnijevamo, naime, da je natpisu na vratima crkve Sv. Eufemije sukladan smisao imao pravodobno i naš reljef kao jedinstveni izričaj povijesno-političkih prilika iz doba dvojice priznatih duhovnih i društvenih gospodara srednjodalmatinskog prostora. Povijest te samostanske crkve, naime, dokazuje da je Petar Krešimir nastupao uistinu kao *rex iustus* koji dariva vjerske postaje da bi se dokazao obnoviteljem morala čovječanstva, ali i zaštitnikom crkvenih ustanova, naravno: baš benediktinskih i ženskih kao najčišćih. U njegovo doba srodne se utemeljiše u Zadru i Trogiru, te nema dvojbe da niz iz raznih krugova u vodećim primorskim sredinama potaknutih djela odgovara ideologiji crkvene Reforme, koja je po prvotnim vjerskim učenjima zemaljskog vladara kao Kristova vikara - općenito uzevši - shvaćala za spasitelja i osloboditelja.⁶⁵ Razmjeri prihvaćanja obilježenih kraljevih djela unutar gradova gdje on ipak nije ostvario djelotvornu političku vlast, odavaju određena ograničenja ali se ne mogu zanijekati do kraja. Znači da je ipak zalazio u njih po navedenim ulogama izravnije utječući na svijest zajednica, što je bitno drugačije od zalaganja njegovih predaka za zbližavanje s urbanim ustanovama, mahom uz darivanje seoskih imanja i crkvenih zemljoposjeda u slobodnim krajinama na nasljednim lenima.

Na jednome od važnijih takvih sjedišta uzdržavanih u okrugu Solina - napominjem zbog kasnijih tumačenja i zaključaka - isti je kralj podigao znamenitu crkvu Sv. Petra i Mojsija, koja se tih godina pojavljuje u zapisima, a oblikovnom je vrsnoćom u cjelini čak jača od graditeljskih ostvarenja u starim primorskim središtima. Dodatno objašnjenje splitskog kamenog zasvjedočenja, kao i ostalih spomenutih iz pisanih vrela, možda pruža godina stvaranja izdvojenog djela: 1069. - stoga što je i kod zastupnika teza o bizantskoj nazočnosti u Dalmaciji ona označena kao krajnji rok tada već ionako blije-

⁶³ Šire o Amirovoj grobnici pripremam prikaz s obzirom na povijesna vrela, poglavito *Kronku* Tome Arhidakona, ali i na suvremenu umjetnost, ne samo likovnu, posebice grafičku građu, nego i dodire s kazalištem, odnosno sa crkvenim prikazanjima srednjeg vijeka. Uzgred pak mogu ovdje spomenuti - smatrajući i to možda uputnim za nastanak natpisa (pc mojoj dataciji jednom pronađenog pa nestalog) nadvrtnika crkve - da je uoči gradnje iste Amirove kapele uz crkvu Sv. Eufemije splitski nadbiskup Bartolomej Zabarella, rođen u Padovi a umro u Firenzi, u nadbiskupskoj palači na starim glavnim vratima sa sjeverne strane dao uklesati natpis sa svojim imenom (D. FARLATI, III, 377) slijedom općeg običaja humanističkoga doba.

⁶⁴ I. OSTOJIĆ, II, 354, donosi podatak da je to izvršeno 1735. godine *jer je općini bilo krivo što nije spomenut ni njezin udio niti udio splitskih plemića*, o čemu se doznaje iz izvornih listina utemeljenja (F. RAČKI, *Documenta*, 57). U spoju tih dvaju navoda uzetih u srazu s Krešimirovim darovnicama, međutim, sklon sam očitati umanjivanje kraljevskog utjecaja, inače nametanog darovnicama, pa svakako dokučiti i prilike u prvu ruku protivne onim razmatranjima koja teže smjestiti reljef regalne ikonografije u svetište unutar gradskih zidina, čak i u samu stolnicu Sv. Dujma.

⁶⁵ Pobjija se k tome zgodimice izneseno mišljenje da se vladari nastoje ovjekovječiti u nekom spomeničkom obliku obično u trenutku opadanja vlasti, pa je smisao političke propagande ovakvih djela doslovniji. Opravdanost tog mišljenja, međutim, nije potpuna jer se javljaju i njegova nijekanja s protutezama: E. H. KANTOROWICZ, *Königsbild*, 169 i d. A. D. NOCK, *Notes on ruler Cult.*, 1928., Cap III

Kralj Nabukodonosor na kapitelu
u crkvi St. Radegonde.
Poitiers, 11. stoljeće.

dog stupnja djelotvornosti istočnorimskih utjecaja.⁶⁶ Tada je zacijelo i Petru Krešimiru IV omogućeno mnogoznačnije izražavanje u okviru crkava na terenu gdje mu se Lovre nije suprotstavljao. Po naputcima utkanim u politiku Rima i prije njegova izbora, nadbiskup je nesumnjivo spoznao da tješnji savez s kraljem jača i njegovu moć u borbi sa protivreformskim snagama kojima se i ovaj protivio kao *rex justus*, po svemu odani sin službene Crkve koja je odobrila njegovu krunu.

Dokazuje to na svoj način natpis na crkvi Sv. Eufemije koji kliče obojici - krajnje uzevši - hvaleći ishode same Reforme, i usporedno s njome Dalmaciju ovjekovječuje kao prostor u kojem se priznaje vladavina kralja Petra Krešimira IV.; crkvenu pak gradnju označuje djelom nadbiskupa s naglaskom na dobu njihova savezništva. Slojevita povijest njezina nastanka kao i složena morfološka zbilja,⁶⁷ zasebna su ilustracija povijesti koju sažima sagledivim rekonstrukcijama. A da se taj sažeti, no nedvosmisleni natpis na njezinu portalu može shvatiti kao svojevrsna kruna ukupnih poduzimanja oko svetišta, daje nam znati na njemu kasnije obavljene čin *damnatio memoriae*.⁶⁸ Smisleno je baš time pojačan te - po mojem viđenju - prilično sukladan s reljefom *Rex justus*. I jedan i drugi ističući ime ili lik živućeg zemaljskog vladara, naime, posreduju u susretu društva sa Spasiteljem. K tome izravno njegovo imenovanje na natpisu ako ništa drugo, barem dokazuje da spomen istoga vladara bijaše u bilo kojem obliku moguć na crkvenim gradnjama diljem primorja. U osnovi, dakle, učvršćava uvjerenje da je i na reljefu iz sastava oltarne ograde mogao biti (sa svim neophodnim zadržkama) predočen lik istoga kralja. Osim sve jače zajamčenog primarnog značenja, dakle, taj nadaleko čuveni, naizgled izvanvremenski i nadprostorni prikaz posredstvom drugih ostvarenja iz tijeka istorodne povijesti uzdiže svoju vezu s hrvatskim vladarom, a stječe i mogućnost bližeg datiranja u vrijeme oko 1069. godine.⁶⁹

Postoje još neke potpore pretpostavci da bi se slika zemaljskoga vladara na reljefu kojim se bavimo najprije mogla odnositi na Petra Krešimira IV.

⁶⁶ Na otklone carstva spram Krešimirovoj Hrvatskoj upozorava izričito G. OSTROGORSKI, 1959., 327. S druge strane ista godina 1069. mogla bi se smatrati najuspješnijom u Krešimirovu nastupu jer je tada, osim darivanja samostana u Splitu, darivanjem otoka Maun znamenitom benediktinskom sijelu Sv. Krševana u Zadru (ulazeći dakle u glavne gradove na obali), na ninskoj ispravi o tome istaknuo čuvenu formulu o svojem državnom posjedu nad morem i kopnom, te upravo obavio dogovore s banom Zvonmirom o povezivanju Hrvatske i Slavonije (S. ANTOLJAK, 1994., 50 i d).

⁶⁷ Naime, crkva Sv. Benedikta (kasnije Sv. Eufemije pa Sv. Arnira) niknula je na mjestu - prema pisanim izvorima - prvotne *celle Sv. Dujma*: I. OSTOJIĆ, 1962., CD I, 120, 121. Vjerojatno bi joj prvu fazu (kao i istoimenoj sukladne prošlosti u Trogiru) i trebalo smatrati ranokršćanskom, čemu upućuju arheološki ostaci i položaj pred sjevernim ulazom u Dioklecijanovu palaču. Ranoromanička pak preobrazba prema dosadašnjim spoznajama - aktualna rekonstrukcija J. Marasovića: *Prilozi istraživanju starobrvatske arhitekture*, 1978., tab. LIX, 3. uz str. 88. - stvara u 11. stoljeću (da li na kasnoantičkoj trobrodnoj osnovi s tri apside?) baziliku s upisanim transeptom i kupolom nad predoltarnim odjencijem. Bila je odlično opremljena kamenim namještajem, ukrašenim pletenim uresom u nekoliko faza: T. BURIĆ, Jedna splitska radionica iz treće četvrtine 11. st., *PPUD* 32, 1992., te u cjelini odaje jedno od osebujnijih ostvarenja srednjodalmatinskog graditeljstva u uspješnoj simbiozi regionalnih tradicija i stilskih novina.

⁶⁸ Vidi moj rad *Damnatio memoriae u ranosrednjovjekovnoj skulpturi južne Hrvatske* - 1999. Inače glede brisanja natpisa, ne ulazeći u potanija ispitivanja, zamijetiti valja tvrdnju N. KLAJČ, 1971., 352, da *splitska crkva uopće Krešimira IV ne poznaje: nadbiskupija je dala sastaviti niz falsifikata na ime Zvonimirovo, a nijedan na Krešimirovo*. Može se postaviti pitanje ne potvrđuje li upravo i to naknadnu možebitnu zabranu posmrtnog spominjanja Petra Krešimira IV. kao povod intervencija na reljefu?

⁶⁹ Po nekima, naime, te godine Dalmacija prelazi pod hrvatsku krunu s pristankom Bizanta - F. ŠIŠIĆ, 1925., 522-524. Inače se tada posljednji put spominje carski namjesnik, strateg Dalmacije: J. FERLUGA, 105, 123-124, a ističe uloga u Petra Krešimira IV., - vidi i: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques* 14. 1960., 33.

Sačuvao se, naime, pečat toga hrvatskog kralja - jedini predočivi iz doba starohrvatske narodne države - na povelji koja nosi datum 1069. godine.⁷⁰ S vjerom da se ne radi o krivotvorinama (što nitko u nas nije ozbiljno ni pokazao, a strani ga znalci drže vjerodostojnim), prvorazredni je dokaz kraljeve moći kao i svekolike sposobnosti državne ustanove da njegovo povijesno osvjedočenje uzdrži na visokoj razini, shodno običajima rimsko-carske uporabe pečata a prema modernim iskustvima. Tako je na ovome pečatu ponosni dinast prema predlošku *tipus Maiestatis*, prikazan u sjedećem stavu, držeći kuglu u lijevoj a žezlo u desnoj ruci s odmjerenim dostojanstvom u nadasve jasnoj kompoziciji. Dakle, vrlo je sličan prikazu na reljefu, dok različitost predmeta u desnici može opravdati sama namjena tih rukotvorina. Sasvim je razumljivo, naime, da je na pluteju ograde oltara to križ kao znamen svakom kralju danog Kristova zastupništva, što se mijenja u žezlo na pečatu jer taj služi potvrđivanju upravnih moći ili svjetovnih ovlasti istog dostojanstvenika.

Uz sva objašnjenja neosnovanima postaju sumnje u značenje srodnosti dvaju predočenja, ma koliko da preuzimaju uopćenu shemu likovnih prikazbi kojih u istovrsnim proizvodima ima mnogo više nego sličnih.⁷¹ Treba se podsjetiti i likovnih rješenja u sitnokovinskoj izradbi novca, međutim, koje u hrvatskoj državi nisu kovali pa su u uporabi bili strani i mahom stariji. Sve ipak govori kako su u raznoj formi sudionici i graditelji ondašnje uljudbe bili navikli suočavati se s likom svjetovnoga vladara, dapače i raspolagati njime dok je njegova slika pratila mnoga događanja i bila sastavni dio kulturnog i duhovnog obzora većine članova društva. Tim jasnije sve dokazuje mentalnu opstojnost određenih slika kojima je statičnost suodređena prilikama hrvatskoga zrelog 11. stoljeća, te je prenosi i natpis nad likom istoga pečata:

+ SIGILLUM REGIS CRESIMIRI DALM(tiae) AC CROA(tiae)

/najizričnije: + Pečat Krešimira kralja Dalmacije i Hrvatske/

Iako je oblikom suglasan s brojnim pečatima iz ranosrednjovjekovne Europe,⁷² pa se utoliko i čini vjerodostojan, nama je osobito vrijedan jer u okviru tipskih obrazaca pokazuje da je Petar Krešimir IV. uistinu nosio uobičajene regalne insignije. Budući da je s njima ovjekovječen za potrebe neprijeporno visoko razvijene svoje dvorske kancelarije - po mojem mišlje-

⁷⁰ O tom pečatu detaljnije: F. RAČKI, Hrvatska dvorska kancelarija i njezine isprave za vladavine narodne dinastije. *Rad JAZU, XXXV, 1876.*, 42-45. M. BRKOVIĆ, Pečat u ispravama hrvatskih narodnih vladara. *RZPZ HAZU 38*, Zadar, 1996., 35-37. Inače se dade zamijetiti u našoj historiografiji određena suzdržanost prema uvažavanju vrijednosti tog pečata, premda - koliko sam upoznat - nisu izneseni pravi razlozi njegova mimoilaženja. U nekoj detaljnijoj analizi neminovno je uočiti njegove sukladnosti s inim istorodnim proizvodima iz drugih kulturnih krugova (čemu je smisljeno vodilo moje iznošenje sličnih iz razdoblja 10.-12. stoljeća, *HAM 3*, 1997.) a za sve ostaju temeljna opažanja E. LASZOWSKI, Hrvatska sfragistika i ex libris. *Naša domovina 1/1*, Zagreb, 1943.

⁷¹ Dosad obavljene usporedbe u najmanju ruku odaju tipičnost našeg primjera - usp. prema brojnim srodnim i onodobnim radovima: W. EWALD, *Siegelskunde*, Wien, 1972. Katalog *Ornamenta Ecclesiae 2*, Keln, 1985., 15-61 itd., jer nadasve njihova morfološko-vizualna sličnost slabi vjerojatnost da je puka izmišljotina kasnijeg vremena. Ne može se mimoći ni zasvjedočeno postojanje pečata nadbiskupa Lovre (vidi *CD I*, 201. 202) uz koji i Krešimirov postaje lakše razumljiv. Za uklapanje u lanac srodnih, osim onih iz vodećih europskih vladarskih kuća, koje smijemo opravdano držati uzornima, važni su i oni iz veće blizine - npr. ugarsko-hrvatskoga kralja Kolomana iz 1002. godine: vidi *Archivio storico per la Dalmazia*, 1926., 38. ili drugih od kojih sam niz predočio u *HAM 3*, 1997. 194. Stoga se zaista nameće pitanje tko bi u prilikama naše povijesti bio pripreman trudu i sposoban tehničar krivotvorenja pečata.

⁷² Usp. O. PUISIE, *Die Siegel der Deutschen Kaiser und Könige*, Dresden, 1909/1. To je, uostalom, iznosio F. RADIĆ, 1895, dokazujući da na našem mramornom reljefu nipošto ne može biti riječ o Kristu kad postoje takve sigurne analogije, ali ni to nisu kasnije uvažili - (vidi bilj. 88. u pogl. IV i d.). Na onodobnim pečatima inačica kralja s kuglom i križem je rjeđa, iako je imaju slikovni prikazi Ota III. (Evangelistar oko 998. godine) te - naglasimo - Henrika II. (Sakramentar iz Münchena, oko 1020.) - vidi: P. F. SCHRAMM, *Die Deutschen Kaiser und Könige in Bildern ihrer Zeit*, 1928., Abb. 28, 68c, 74a-b, 79a-b, 85 i za ostale pojedinosti na reljefu. Niz kasnijih primjera donosi Lj. KARAMAN, 1936, Byzantion i dr. - pa je tim jasnije da ne stoji prvotna datacija našeg pečata u 15. stoljeće: L. JELIĆ, 1896., 119.

Pečat kralja Petra Krešimira IV.
na ispravi iz 1069. godine.

nju - otpada gdje kad čedno iznesena upitnost o njegovu pravu na nošenje istih. S obzirom da nema izravnog zapisa kada i kako ih je primio, zgodimice se sumnjalo da li mu uopće bijahu dodijeljene. To, dakako, odbijamo znajući da mu pripadahu po višestruko i u različitim vidovima povrdenom naslovu, bez njih nedokučivom. Međutim valja zapaziti da osim krune i kugle na sitnopisnoj slici ima još i žezlo kao znamen sudačke vlasti,⁷³ prema osnovnim oblicima ondašnjeg poimanja vladarevih ovlasti i prava, danim s učenjima o nasljedovanju Krista.

Pouzdana se to utvrđuje pregledom ponašanja Petra Krešimira IV., iako možda ipak ne onoliko zaslužnog i velikog koliko mu pripisivaše starija povjesnica, u svakom slučaju dostojna povijesnih pozornosti. Nameće se tako pretpostavka da je shodno prijašnjim običajima, važećim do sredine 11. stoljeća, potvrdu kraljevskoj časti i dužnosti koje je nasljedno obnašao, dobio od cara s Bospora, a ne iz Rima.⁷⁴ Tako se valjda dokumenti lakše i izgubiše, ali se iz nedostataka izravnih dokaza te vrste ne bi smjela razvijati sumnja u tobožnju bespravnost naslova i uloge kralja, prozvanog Velikim od učenih

⁷³ Kako nakon prve stručne objave u djelu za širu javnost donosi i V. KLAJČIĆ, 1899., 108. - s podpisom uz fotografiju: *Pečat kralja Petra Krešimira Velikoga na povelji kojom je 8. srpnja 1071. u Beogradu ustanovio medje Rapske biskupije. Premjer imade 10, 1/2 cm. Kralj sjedi na prijestoljku, u desnici drži žezlo a u ljevici zemaljsku kuglu - Natpis ... (vidi gore itd.)*. Na inim pak pečatima iz europske baštine, posebice iz 10-12. stoljeća od kojih sam neke iznio za komparaciju prvi put tumačeći ovdje dalje razrađivanu tezu (I. FISKOVIĆ, *HAM* 3, 1996.), učestao je uz kuglu i ljiljan, raspoznatljiv na pečatu Petra Krešimira iz 1069. godine, kao i na onome kralja Zvonimira, opisanom na splitskoj ispravi iz 1078. godine: F. RAČKI, *Documenta*, 115, što bi trebalo prihvatiti u prilog vjerodostojnosti pečata s natpisom Petra Krešimira. Riječ je, dakako, o žezlu nalik rečenome cvijetu koji - prema izvorima i pravilima srednjovjekovne ikonografije - simbolizira uspostavu čistog života, predstavlja obećanje besmrtnosti i spasa, pa pripada oznakama idealnoga videnja kralja.

⁷⁴ Kako ističe i *The Cambridge Medieval History IV, The Byzantine Empire*, 185. No već je u 13. stoljeću TOMA ARHIDAKON, *Kronika*, cap. XIII - zapisao: *Od ovog Držislava ostali nasljednici nazivali su se kraljevi Dalmacije i Hrvatske. Primali su, naime, znakove kraljevskog dostojanstva od carigradskih careva ...* Opširnije N. KLAJČIĆ, 1971., 323. Usp. F. ŠIŠIĆ, 1925., 469.

Primjeri kraljevskih pečata
iz 11. stoljeća

historiografa. Kako bilo da bilo, svakako je on - što se stalno zaobilazi ili zaboravlja - bio prvi od hrvatskih vladara koji je u zapisima isticao isključivo i održao jedino naslov *rex* (što nedvosmisleno znači "kralj") koji mu je zacijelo i pripadao. Ako se ipak sumnje oko natpisa s portala crkve Sv. Eufemije pokažu izlišnima, onda je on i jedini vladar čijim se imenom bar jednom obilježava tijekom vremena u obalnim gradovima. O papinomu pak, načelnom ili uvjetnom, priznavanju njegove uloge i časti postoje neporecivi zapisi iz 1060.-1062. godine prije navedeni, te sa svine što iz toga proizlazi uz poimanje ondašnjeg značenja slikovne prikazbe, nema opravdanja dvojiti.

Stoga je - podsjećamo - krajnje pogrešno tek Krešimirova nasljednika proglašavati "prvim stvarno okrunjenim hrvatskim kraljem",⁷⁵ kad je opće poznato da se istoznačnim naslovom dičio opravdano već njegov predak Stjepan Držislav, dobivši 969. godine *insignia* od istočnorimskog cara. Ona se jamačno prenašahu s koljena na koljeno starohrvatske vladarske obitelji shodno općim običajima, makar i na nezabilježenim ceremonijama prema starim pravilima održanim u svetištima. Dok njihovo arhitektonsko-prostorno uređenje mahom slijedi zapadnjačke modele, ne bi trebalo zaobilaziti ni činjenicu da izvorni oblik hrvatske krune kakav poznajemo s reljefa, ili da inačice pečata nalikuju izvedenicama franačkih, što opet možemo priložiti korjenitosti krunjenih gospodara zemlje. Najmanje je u tom kontekstu održivo da bi Petar Krešimir IV, kraljevskoga roda Trpimirovića i odatle baštinenih takvih prava, isticao za života nešto što nije zakonito stekao. Pa i oblik krune na mramornome reljefu, uostalom, sa srodnima u podneblju ide u prilog vjerodostojnosti prikaza i njegovoj utemeljenosti u povijesnim prilikama jednog razdoblja. Osvjedočen pak na pečatu sa svojim vladarskim atributima, hrvatski se vladar u ispravi usporedno poziva na milost Božju, ali i obiteljsko svoje kraljevsko pravo.⁷⁶ Tim više se objašnjava njegova neovisnost o carskoj moći s obje hrvatskome podneblju utjecajne strane, dok se istodobno stječahu uvjeti za izravnije papinsko posredovanje i na tome polju.

⁷⁵ Posljednji: T. MARASOVIĆ, *SHP* 1997. Tu se suprotstavio mojem zalaganju za korištenjem i toga pečata pri dešifriranju reljefa, 34: *Pečati kralja Petra Krešimira s vladarskim atributima ... ne može imati prevagu nad okolnošću da je vladarska obilježja kralju Zvonimiru poslao sam papa, pa je mnogo vjerojatnije da će se u crkvenom programu istaknuti na kamenom namještaju pred oltarom onaj vladar koji je insignijama priznat od poglavara crkve, prije negoli njegov prethodnik. Njegova su znamenja, naime, mogla biti shematski označena u državnim radionicama u kojima je bio izrađen kraljev pečat*, ali to ne smatram razložitim.

⁷⁶ Vidi još i: H. FILLITZ, *Die Insignien und Kleinodien des Heiligen Römischen Reiches*, Wien-München, 1954. Stoga i jest začudno da se Krešimirov pečat rijetko navodio. Gdježad tek bijaše ponuden dokazom nacionalnog suvereniteta Hrvata u srednjem vieku - npr. reprodukcijom u *British Croatian Review*, ed. E. Pivčević, 16, London, 1979., 42, što postaje sigurnije uz komparaciju sa Zvonimirovim, znamim iz arhivskih zapisa - usp. bilj. 79. Nesumnjive sukladnosti između prvog, sačuvanog i drugog, opisanog primjera iz kancelarije hrvatskoga kralja 11. stoljeća u znatnoj mjeri otklanjaju sumnje u izvornu postojanost Krešimirova pečata, jer su uistinu slabe mogućnosti kasnije njihove izrade u uvjetima sveukupnih povijesnih prilika: posve je zapravo upitno tko bi ih uopće kasnije mogao krivotvoriti. pa

Pečat s kraljem iz 12. stoljeća.

Govoreći više o pečatu, čak ako ga prosudimo šablonskim rješenjem,⁷⁷ ipak taj mali predmet primjerno svjedoči preuzimanje modernih klišēja u javnim iskazima vlasti prema likovno-plastičkim medijima. U prilog tome može se podastrijeti desetina pečata s europskih dvorova iz 10/11. stoljeća koji, kao i prikazi okrunjenih na prijestoljima iz knjižnog slikarstva, svjedoče da uspomene iz posljednje etape hrvatske narodne dinastije nisu baš neobične. Štoviše, one su kao djela i zamisli posve na razini ondašnjeg posezanja i stvaralaštva s nizom analogija u prostranstvima kršćanskog Zapada, što im daje punokrvnija opravdanja.⁷⁸ Neizbježno je tome navesti da se ikonografska shema Krešimirova pečata, koju će - ne smijemo smetnuti s uma baš poradi otklanjanja sumnji u prvoga - naslijediti i Zvonimirov, neposredno vezuje na istovjetna rješenja pečata Karla Čelavog (842. - 869.) i drugih vladara.⁷⁹ Sudeći po idealnoj shemi spomeničkih rješenja koje smo naveli, Petar Krešimir IV bi stvarno trebao biti glavni lik na mramornome reljefu bez obzira što ikonografski nije istovjetan poznatom regensburško-montekasinskom *Rex iustitiae* ili drugim dostupnim nam prikazima srodne tematike. Njihovo puko postojanje samo zasnjeđuje da je utjelovljenje hrvatskog vladara u djelu crkvene namjene suglasno ustrojstvu ondašnjeg duha Zapada, te nije ovisilo samo o Krešimirovim htijenjima ili zaslugama.

Odreda su kraljevski atributi na navedenim prikazima točno podudarni onima iz zapadnjačke baštine te u svakom, ma koliko samosvojnom primjeru, predmnijevamo poštivanje zasebnih pravila ili - s druge strane - uopćenih navada sfragistike.⁸⁰ Na sitnome otisku u vosku iz kancelarije kralja Hrvatske, uostalom, vidljiva je kruna s tri vrška, čista kugla i križoliko žezlo kako i valja očekivati u izravnoj predodžbi onoga koji je u srednjem vijeku jamčio svojom oznakom pravovaljanost nekoga čina ili zapisu dao trajnu vrijednost. Znamenja su trajne vrijednosti kako smo objasnili, te je teško posumnjati da bi se njima baratalo bez duboko utemeljenih opravdanja. Prema tome je neodložno vezivanje slike uz potvrde zakonitosti nekih čina i

i kada, a sve za prilično slabe svrhe posvjedočivanja tek jedne darovnice! Ne treba zaboraviti da se otada u Splitu javlja i prvi kaptolski pečat - naime, nadbiskup Lovre ga koristi 1091 godine: *CD I*, 201. A.GULIN, *Hrvatska srednjovjekovna crkvena sfragistika*, Zagreb, 1998., 211, te se običaj širi i ustaljuje sa osobnim pečatima pojedinih dostojanstvenika i dužnosnika. Usp. i: A. DUPLANČIĆ, Pečat splitskog kneza Ivana iz 12. st., *PPUD* 35, 1995.

⁷⁷ Usp.: R. ELZE, Insegne del potere sovrano e delegato in Occidente: Simboli e simbologia nell'alto medio evo, *Settimane di studio di Spoleto XXIII*, 1976., 569-593. Svakako je pravo pečata istovjetno pravu uporabe *regalia*, tj. vanjskih kraljevskih oznaka: P. E. SCHRAMM, Lo stato postcarolingio e i suoi simboli del potere, *Isto II*, 1956., 156.

⁷⁸ Usp.: N. KLAIĆ, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. god.*, Zagreb, 1972., 68-69. Često se međutim preskače činjenica da je Zvonimir od pape dobio *vexillum, ense, sceptrum et coronam* tj. barjak, žezlo, kuglu i krunu: vidi i bilj. 73, dok su na reljefu druga insignia: križ i kugla koje po odredbama Grgura VII. iz 1075. godine više nije smio nositi nijedan svjetovni vladar nego samo sveti otac: P. E. SCHRAMM, *Sacerdotium und Regnum im Austausch ihrer Vorrechte*, *Studia Gregoriana II*, 1947., 403-407. i dr. To, dakako, biva dokazom više da reljef ne predstavlja Dmitra Zvonimira kasnije ustoličenoga. Razumljivo je, naime, da se pobijanjem takvih proizvoljnih tvrdnji bitno poremećuju i u zadnje vrijeme prevladavajuće teze o predočenju tog vladara, to više što se isticanjem Splita kao mjesta izvornog stvaranja i postavljanja reljefa produbljuju proturječnosti upravo tih tumačenja jer se mogućnosti utjecaja posljednjega narodnog kralja u nadbiskupskom gradu sred Dalmacije čini više nego upitan s raznih polazišta.

⁷⁹ Ne smijemo zaboraviti da mu posve nalik bijaše i pečat Dmitra Zvonimira, nasljednika na prijestolju, upotrebljen na ispravi iz 1078., prema opisu D. FARLATI, III, 148: ... *Privilegium Regalis ... muniti sigilli magni rotundi ... in quo ... sculpta est quedam regalis imago sedens in throno, habens in manu dextra quendam ziliu baculo superpositam et in manu sinistra quedam sculpturam rotundam, et circum circa sculptae erant litterae cruce premissa ita dicentes: REX SVINIMIRUS DALMATARUM, CROATORUM* - slično i: F. RAČKI, *Documenta*, 87, 103-104. To nam donekle potvrđuje i autentičnost prvog pečata. Također se uklapa u opći predložak sa spoznajom da je ugarsko-hrvatski kralj Geza također imao *sigillo sculpto et regalis imago, sedens in throno, habens in manu dextra quoddam lillum suprapositum et in manu sinistra quamdam sculptam rotundam cum cruce. et sculptae sunt bac litterae circumcirca cruce prepositu Geyza dei gratia Hungariae, Croathiae Rameque Rex.* (*CD II*, 83).

⁸⁰ Opće djelo: G. C. BESCAPE, *Sigillografia. Il sigillo nella diplomatica, nel diritto, nella storia, nell'arte I-II*, Milano, 1969.

poduzimanja, nadasve održavanja određenih prava što usmjerava završna zaključivanja i o samome reljefu s prikazhom u drugome mjerilu i drugačijem, življem te uvjerljivijem postavu.

Donekle drugačiji predmeti koje drži kralj u našem reljefu crkvenog namještaja - rekao bih - uvjetovani su namjenom pa i sadržajem prizora, ali u biti nisu različita smisla. U nekoj je mjeri s njima prevagnuo onaj epohi svojstven simbolično-religijski pretekst s najnaglašenijim križem, a ne htijenje za predočenjem izravnih ovlasti živućega kralja, što u povijesti jest nakana pa i motiv nastanka svakog pečata. Mimo takve pragmatičnosti, naime, u sastavu crkvenog namještaja isti je lik smjerao alegorijskim predodžbama koje smo iznijeli, pa i ophodio sa simboličnim izričajima kao i razlozima u svemu presudnima za crkvu kojoj je resio svetište. Svejedno, u ondašnjoj svijesti ljudi s istočnog Jadrana svaki se prikaz zemaljskoga vladara mogao, ako ne i morao, odnositi na onoga kojega neposredno poznavahu po dostojanstvu i djelima, što i splitskome reljefu daje primjereno političko značenje. Zato je odlučno razumjeti kada je načinjen i za koje mjesto, naravno, čemu slijedi rasplitanje okolnosti nastanka spomenika kao zasebno razvedena tema.